

DET TEOLOGISKE
MENIGHETSAKULTET

"Og døden skal ikke være mer"

Einar Norbakken

Veileder

Førsteamanuensis John Kaufman

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Det teologiske Menighetsfakultet og er godkjent som del av denne utdanningen*

Det teologiske Menighetsfakultet, 2012, høst
AVH504: Spesialavhandling med metode (30 ECTS)
Profesjonsstudium i teologi

Innhold:

1.0 Forord	3
1.1 Problemstilling, innledning og metode	5
1.2 "Apokatastasis ton panton"	7
2.0 Hvem var Origenes?	8
2.1 Teologi + filosofi = sant?	10
2.1.1 Cæsarea og <i>Contra Celsum</i>	14
2.1.2 En kristen platoniker?	16
2.2 Bibelsyn og teksttolkning	18
2.3 Origenes' system	23
2.4 Noen andre	29
3.0 Bibelbruk	35
3.1 Fra evighet	37
3.2 Livet på jorda	38
3.3 Apokatastasis	40
3.4 En åndelig kropp	42
4.0 Konklusjon	45
5.0 Litteratur	47

1.0 Forord

Gjennom hele kristendommens historie har mennesker levd i troen på en gang å få møte sine kjære igjen. Døden som det endelige avbrudd på livet her på jorda har nært opp under håpet om at vi en dag, i himmelen eller kanskje på en nyskapt jord, skal få treffes igjen vi som var sammen her. Troen på et evig liv med Gud og med hverandre og at det skal gå bra for alle til slutt. Troen, men kanskje aller mest håpet om apokatastasis, alle tings gjenopprettelse og alle menneskers frelse, har eksistert så lenge man har hatt forestillingen om to utganger på livet. Inntil den dagen kommer at vi får et endelig svar tror jeg mange vil leve med dette håpet og den besnærende tanke om at én dag skal vi alle sees igjen og død og fortapelse skal ikke være mer.

Spørsmålet om frelse og fortapelse har vært en sentral del av hele vår kirkes tro og historie og debatten rundt dette har fra tid til annet blusset opp og skapt større eller mindre bølger i kirkens liv og lære. Min motivasjon for å skrive en avhandling rundt dette tema er konkret knyttet opp til undervisning i kirkehistorie og mitt møte med kirkefader Origenes. Som en av de aller første i kirkens historie lagde han et system der tanken om alle tings gjenopprettelse var en integrert og naturlig del av helheten. En teori som for meg har virket som ren ønsketenkning ble altså satt inn i en teologisk og bibelsk sammenheng og det forundrer meg at dette skjedde kun 200 år etter Jesu og apostlenes lære. Hvordan fikk han dette til å gå opp?

Spørsmålet om apokatastasis har også i den senere tid blitt aktualisert blant annet av Rob Bell i hans bok *Love Wins* og i *Luthersk kirketidende* der hele 16. nummer 2012¹ ble viet dette spørsmålet. Det har også vært et pågående tema i dagsavisen *Vårt Land* og på nettsidene www.verdidebatt.no. Dette viser at selv 1800 år etter apokatastasisteoriens første virkelige talsmann er spørsmålet om frelse og fortapelse fortsatt aktuelt i kirken og den kristne lære. Vi har altså ikke kommet fram til et endelig svar på disse spørsmålene og mitt mål er å se hvordan denne høyt utdannede teologen og filosofen Origenes ut fra Bibelens skrifter kunne argumentere for denne teorien.

¹ Luthersk Kirketidende. Nr. 16, 14. september 2012. 147. Årgang.

Jeg vil takke veileder John Kaufman som i denne skriveperioden har gitt meg god veiledning og oppfølging. Gjennom tips, forslag og gode råd har han hjulpet meg med avgrensning, fokus og innhold og han har hatt en betydelig innvirkning på ferdigstillelsen av denne avhandlingen.

1.1 Problemstilling, innledning og metode

Apokatastasis hos Origenes. Argumenterer han bibelsk for denne teorien?

Sitatet på forsiden er hentet fra Bibelens siste bok² og beskriver den nye himmel og den nye jord som skal komme etter den nåværende. En tilværelse der det ikke finnes smerte, sorg og død. Sitatet er på mange måter også dekkende for kirkefader Origenes' syn på de siste tider, dommen og døden, for hos Origenes er ondskapen den siste fiende som skal bekjempes og sammen med ondskapen følger også døden. Døden som en endelig og evig avslutning skal altså forgå. Problemstillingen tar for seg Origenes' teori om *apokatastasis*, alle tings gjenopprettelse, en teori som med utgangspunkt i Guds godhet, i korte trekk, avskriver evig fortapelse for mennesket.

I denne avhandlingen har jeg valgt å se nærmere på en av oldkirkens høyest utdannede personer som på tross av sine kvalifikasjoner og store produksjon av kommentarer og tekster var dårlig likt av mange og til slutt ble kjetterdømt for sine meninger og teorier. Origenes ble født i Alexandria omtrent år 185 e.Kr der han vokste opp med kristne foreldre og tidlig fikk undervisning av faren som var lærer³. I tillegg til denne undervisningen studerte Origenes mye selv, blant annet gresk litteratur, og mye av det vi kjenner til av Origenes' verk tyder på at han hadde kunnskap og utdanning få andre kirkefedre kan matche⁴. Jeg vil senere i avhandlingen gå dypere inn i spørsmålet om Origenes forhold til teologi og filosofi og ikke minst hvordan han så på forholdet mellom disse to disiplinene. Han ble ikke sjelden anklaget for å være for filosofisk i sin tanke og tilnærming til Bibel og kristentro mens han selv så på kristendommen som den beste filosofi⁵.

Jeg har valgt å dele denne avhandlingen inn i to deler der jeg i første del vil se nærmere på Origenes som person og meningsytrer. Hvem var han, hvilken tradisjon var han påvirket av, hvorfor tenkte han slik han gjorde og hvordan plasserte han seg i sin samtid kontra andre teologer og filosofer? Jeg velger å bruke en god del plass på akkurat dette da jeg ser på det

² Joh.åp.21:4.

³ Grete B. Heyerdahl, "Origenes", i *Vestens Tenkere* (red. T. B. Eriksen; Oslo: Aschehoug, 1993), 184.

⁴ Joseph W. Trigg, *Origen* (London and New York: Routledge, 1998), 5.

⁵ Heyerdahl, "Origenes", 184.

som nødvendig kjennskap for å forstå hans tankemåte, verdensbilde og oppgavens hovedtema: apokatastasisteorien. Origenes er den første som lanserer et helhetlig verdensbilde der apokatastasisteorien har en naturlig plass og dette er et system som også omfatter filosofi, historie, antropologi og skapelse⁶. En forståelse av dette helhetsbilde er derfor nødvendig for å forstå den sammenhengen Origenes setter apokatastasisteorien inn i.

I andre del av avhandlingen vil jeg gå mer konkret inn i selve teorien om apokatastasis for å finne svar på problemstillingens spørsmål om Origenes' bibelforankring av denne teorien. For hvordan kommer man til rette med en teori som innebærer alle ting gjenopprettelse og alle menneskers frelse opp mot en mengde bibelsteder som taler om to utganger av livet og noen menneskers evige fortapelse⁷? Origenes skrev som sagt en mengde tekster i løpet av sitt liv, men på grunn av denne avhandlingens begrensede omfang har jeg valgt å forholde meg kun til hans bok *Om de første prinsipper* når jeg i den andre hoveddelen går nærmere inn på selve apokatastasisteorien. Dette er imidlertid det skriftet av Origenes der han mest systematisk og oppsummerende legger frem sine synspunkt og meninger og jeg ser det dermed som tilfredsstillende å forholde meg til denne boken. Teorien om apokatastasis har for mange blitt merkelappen på Origenes og det vi husker han for i ettertiden. Mye av grunnen til nettopp dette er nok at kirkemøtet i Konstantinopel i 553 erklærte Origenes for kjetter blant annet på grunn av denne teorien. Origenes' syn på dommen og frelsen var ikke akseptabel for kirken den gang da og har ikke akkurat fått betydelig gjennomslag i kirkehistorien forøvrig. Så hvordan argumenterer en av kirkens mest lærde menn for dette og må man ta del i hele hans verdensforståelse for å forstå hans teori og argumenter eller kan man trekke apokatastasis ut av dette helhetssystemet og bruke den for seg selv som en alternativ frelsesteologi?

Når det gjelder metode i denne avhandlingen velger jeg i hovedsak å basere meg på sekundærlitteratur i den første delen av oppgaven da den i større grad forholder seg deskriptivt til Origenes og hans sammenheng. Av denne sekundærlitteraturen har jeg i stor grad brukt nyere bøker og artikler som igjen refererer til eldre kilder eksempelvis Eusebius av

⁶ Ilaria L. E. Ramelli (2009). *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*. Harvard Theological Review, 135.

⁷ Bibelsteder som taler om to utganger av livet: Matt.25:32-46, Joh.3:36, Mark.9:43-50, Mark.16:16, Luk.13:24, Rom.2:1-11, 1.Kor.1:18, 2.Kor.2:15-16, 2.Tess.2:10, Hebr.10:39.

Cæsarea som er kilde til mye av det vi kjenner til om Origenes. I den andre hoveddelen av oppgaven skal jeg i større grad gå inn i Origenes egen beskrivelse og argumentasjon og da ser jeg det som naturlig og primært forholde meg til hans egne skrifter og som jeg nevnte ovenfor i hovedsak til *Om de første prinsipper*. Det i seg selv virker uproblematisk, men som sagt så har Origenes etterlatt seg en omfattende mengde litteratur og siden apokatastasisteorien er en del av en helhetsforståelse vil jeg kunne finne relevant stoff i mange av hans ulike bøker og tekster. Origenes' primære bibelhenviing i forhold til apokatastasis er 1.Kor.15:28 og som vi skal se senere blir dette utførlig behandlet i *Om de første prinsipper*.

Denne avhandlingen baserer seg på skrifter som opprinnelig var skrevet på gresk og som vi i dag for det meste kun har latinske oversettelser av. Jeg er i denne avhandlingen imidlertid ikke ute etter å detaljeksegere hans skrifter for ordbruk og setningsstilling, men er heller ute etter å finne en overordnet helhet som gir oss som lesere, om mulig, en sammenhengende og oversiktlig framstilling av hans mening og forståelse i spørsmålet om apokatastasis. Selv om det ofte i historisk arbeid er ønskelig å forholde seg til en teksts opprinnelige skriftspråk ser jeg det som tilfredsstillende å behandle Origenes' tekster i engelsk og norsk oversettelse. I noen av disse oversettelsene viser det seg at man til tider står ovenfor ulike primærkilder på gresk og latin og i de sammenhenger det er aktuelt vil jeg vise til dette.

1.2 "Apokatastasis ton panton"

Jeg har ovenfor tydeliggjort at jeg bruker oversatte utgaver av Origenes' skrifter, men samtidig har jeg valgt en problemstilling der det første ordet er gresk, et ord jeg attpåtil bruker en mengde ganger i denne avhandlingen. Jeg synes derfor det er på sin plass å si litt om dette ordet før vi går videre med å behandle det. "Apokatastasis" er gresk og betyr *gjenopprettelse*. Siden det er gresk og Origenes er opptatt av bibelhenviinger skulle en kanskje tro at vi finner dette ordet igjen i flere av hans henviinger, men det gjør vi ikke. Ordet "apokatastasis" brukes faktisk bare én gang i det greske nye testamentet og det i et vers som Origenes ikke tillegger stor vekt i sammenheng med sin teori, nemlig Apg.3:21. Det snakkes der om at Jesus skal komme igjen og gjenopprette alt det som Gud har talt om fra gamle tider av. Det er altså snakk om en gjenopprettelse, men dens beskrivelse er mindre konkret enn den vi finner i 1.Kor.15:28, tatt i betraktning at Origenes' "kjernevers" ikke

bruker ordet "apokatastasis" i det hele tatt. Brukt i sammenheng med Origenes' teori derimot legges det til et par ord og vi får "apokatastasis ton panton" som betyr *alle tings gjenopprettelse*. Dermed kan vi allerede nå antyde at "apokatastasis ton panton" som begrep på Origenes' teori blir brukt mer som en beskrivelse av hva som skal skje ved tidens ende og ikke som en "ord-for-ord-tolkning" av det Paulus skriver 1.Kor.15:28. I ettertid har man også ofte kuttet bort "ton panton" og bare brukt "apokatastasis" som tilstrekkelig beskrivelse av Origenes' teori, så også i denne avhandlingen.

2.0 Hvem var Origenes?

Origenes ble født og vokste opp i Alexandria, Egypt, mot slutten av det 2. århundre. Byen var stor og hadde opplevd en enorm utvidelse i forbindelse med dens posisjon som den nye hellenistiske hovedstaden i Egypt, samt dens sentrale posisjon mellom Hellas og Nildalen. Alexandria var ledende på gresk hellenistisk kultur og tradisjon og bare Roma var mektigere og rikere.

Alexandria var en by preget av religiøs pluralisme og selv om kristendommen kom tidlig til hellenismens hovedsete var den ytre påvirkningen sterk ikke minst fra jødisk-hellenistiske kretser. Påvirkning utenfra var med på å gjøre skillene mellom ulike religiøse retninger og tankesett utydelige og skillete mellom eksempelvis kristendommen og gnostisismen skal ha vært porøst og diffust i Origenes' oppvekst⁸. Mye tyder på at selv om Origenes avviste mange av de gnostiske verdiene lot han seg fortsatt påvirke av denne retningens tankegang samtidig som han også viser til samtidens diffuse skillelinjer mellom ulike retninger og tankesett⁹. Det religiøse Alexandria opplevde derimot en endring på akkurat dette ved innsettelsen av biskop Demetrius, også dette tidlig i Origenes' liv, en innsettelse som førte til skarpere skiller og en svært dedikert og oppofrende kristen kirke. Dette var Origenes' tilværelse de første årene og den kirken han var en del av blir beskrevet som en samling kristne med svært høye krav til etterfølgelse der martyriet var det ultimate svar på denne etterfølgelsen¹⁰.

⁸ Trigg, *Origen*, 4.

⁹ Anders-Christian Jacobsen, *Kødets opstandelse* (København: Forlaget ANIS, 2002), 21.

¹⁰ Trigg, *Origen*, 4.

Askese og selvopoffrelse ble viktig for Origenes ikke minst i forbindelse med forfølgelsen av de kristne i år 202 da hans far led martyrdøden. Origenes' hengivenhet blir skildret på ulike måter blant annet ved at hans mor måtte gjemme klærne hans så han ikke sprang ut, da han hadde et sterkt ønske om å lide samme skjebne som faren under forfølgelsen¹¹. Målet og fokuset var nemlig helt klart for Origenes og da hans far satt i fengsel oppmuntret han ham til å gå martyrdøden i møte uten frykt for familien som satt igjen hjemme¹². I denne perioden jobbet han også blant annet som diakon der han besøkte kristne som var fengslet for sin tro. Med stor fare for sitt eget liv holdt han ut i denne viktige jobben og som følge av dette arbeidet og hans hengivenhet til de som led for sin tro fikk han tittelen som kristen lærer¹³. Jacobsen skriver i sin bok at Origenes ble både av seg selv og av sin samtid sett på som en kirkens mann, noe som mest sannsynlig hadde sin bakgrunn i hans utdanning og kompetanse på området kombinert med at han hadde en svært personlig åndelig hengivenhet både til kirken og til sitt arbeid¹⁴.

I dette landskapet av hellenistisk kultur og tradisjon, tydelig religiøs pluralisme og ikke minst en radikalt etterfølgende kristen kirke, vokste Origenes opp. Han ble undervist av sin far og fikk så å si både teologi og filosofi "inn med morsmelka". Etter hvert som han ble eldre studerte han mer på egenhånd og hans skarpe hode gjorde han til lærer for katekumenene i sine dåpsforberedelser allerede som 17-åring. I sitt studie av teologi og filosofi ble han presentert for en rekke andre filosofer og teologer eksempelvis teologen Klemens av Alexandria, filosofilæreren Ammonius Saccas, muligens Plotin¹⁵ og en rekke andre betydningsfulle skikkelser i datidens akademiske sfære.

Det blir av Simonetti hevdet at Origenes først og fremst var en ekseget og ikke en hvem som helst, men den største eksegeten kirken noen gang har hatt! Eksegesen var viktig for utviklingen av den kristne kirke og kultur og med sin betydelige utdanning innen blant annet gresk litteratur og allegori overførte Origenes den gamle allegoriske tolkningsmetoden

¹¹ Heyerdahl, "Origenes", 185.

¹² Rowan A. Greer, introduction to *Origen, an exhortation to martyrdom, prayer and selected works* (New York: Paulist Press, 1979), 3.

¹³ Trigg, *Origen*, 14.

¹⁴ Jacobsen, *Kødets Opstandelse*, 25.

¹⁵ Både Origenes og nyplatonismens grunnlegger Plotin var elever av Ammonius Saccas, men om de to elevene kjente til hverandre er omdiskutert. Heyerdahl i *Vestens Tenkere*, 1993, s. 186.

over på kirkens tolkning av de hellige skriftene¹⁶. Allegori som tolkningsmetode har ikke alltid blitt, og ble det heller ikke i Origenes' samtid, like godt mottatt i alle kretser av det kristne miljøet. Frykt for relativisering og nedgradering av Skriftens autoritet og innhold har for mange vært tungtveiende argumenter i den debatten. Origenes så derimot på allegori som en strålende tolkningsmåte av flere grunner noe jeg kommer mer tilbake til i delen om hans forhold til Skriften.

Spørsmålet vi videre må spørre oss er på hvilken måte Origenes' oppvekst i Alexandria og det denne byen hadde å by på påvirket han i sin forståelse av kristen tro og lære og hvordan han sammenfattet teologien med sine røtter i en hellenistisk filosofisk tradisjon og sammenheng? Dette skal jeg gå mer inn på i det følgende.

2.1 Teologi + filosofi = sant?

Jeg har i det foregående sagt litt om Origenes' oppvekst, kontekst og tradisjon og det er tydelig at han levde sine første år i en hellenistisk og pluralistisk sammenheng. Teologi og filosofi har opp gjennom årene hatt sine disputer og uenigheter samtidig som de i en lengre periode i middelalderen var to sider av samme sak da teologer brukte filosofien som hjelpedisiplin til teologien. For Origenes var det imidlertid et tydelig skille og ikke samarbeid mellom disse to og han hadde ambisjoner om å forene dem. Med tanke på den bakgrunnen han hadde med betydelig vekt både på teologi og filosofi er det kanskje ikke så underlig at Origenes ønsket å gjøre akkurat dette. Hvordan kom dette så til uttrykk og lot det seg gjøre å forene disse to disiplinene? Greer sier at man kan nærme seg spørsmålet på to måter med utgangspunkt i at én disiplin overstyrer den andre. Derfor kan vi spørre om Origenes først og fremst var en filosof på bekostning av sin kristendom eller om han var en kirkens mann på tross av sin filosofiske interesse¹⁷.

Som jeg har nevnt tidligere så vokste Origenes opp i en kristen familie og han fikk tidlig undervisning hjemme fra sin far Leonides, og det sies at han ble utdannet til *grammaticus*, datidens læreryrke. Mye av det vi kjenner til av Origenes' liv har vi fra Eusebius som kanskje er å regne som den første kirkehistoriker og vår beste kilde til historiens løp fram til det

¹⁶ Manlio Simonetti "Origene esegeta e la sua tradizione", Brescia 2004, i Ilara L. E. Ramelli, "Christian soteriology and christian platonism: Origen, Gregor of Nyssa, and the Biblical and Philosophical Basis of the Doctrine of Apokatastasis", i *Vigiliae Christianae* 61 (2007, pp. 313-356), 339.

¹⁷ Greer, "introduction", 6.

fjerde århundre. Eusebius forteller om Origenes' imponerende evne til å tilegne seg kunnskap noe som fort ble oppdaget av hans foreldre og det sies at han allerede som svært ung satte sin far fast med sine spørsmål. Eusebius skildrer også en lidenskapelig Origenes og beskriver hans "sterke glød" spesielt i forhold til det å lære og forstå, men også i hans asketisme og i hans positive holdning til martyriet¹⁸. Origenes' asketiske kristentro medførte en enkel livsstil som blant annet innebar faste, enkel klesstil og få eiendeler. Søvn var heller ikke så viktig og når han sov gjorde han det på gulvet og ikke i en seng. En annen konsekvens av hans asketiske forestilling kom til uttrykk da han etter min mening tolket Matt. 19:12 (om å gi avkall på sitt kjønsliv for himmelrikets skyld) litt for bokstavelig og kastrerte seg selv¹⁹. Origenes skal visstnok ha angret på dette inngrepet i ettertid og som vi skal se senere så fikk det konsekvenser også på andre områder i hans liv.

En hendelse som ble betydelig for Origenes på mange områder fant sted i år 202 da keiser Septimus Servus satte i gang en forfølgelse av Kirken og det kristne, en forfølgelse der også det akademiske miljøet i Alexandria led store tap. Lærere, ledere og betydelige skikkelser ble drevet ut av byen og de fleste av dem ble enten fengslet eller drept. Som vi allerede har sett fikk denne hendelsen også personlige følger for Origenes da hans far ble tatt til fange og senere drept for sin tro. Mye tyder på at Origenes ble lærer for katekumenene ikke bare på grunn av sin utdanning, men også på grunn av at store deler av det akademiske Alexandria hadde rømt byen i forbindelse med forfølgelsen. I denne sammenheng tok han ifølge Jacobsen avstand fra den klassiske filosofi og kulturelle tradisjonen som han selv hadde studert og undervist og mente at den ikke var forenlig med kristendommen²⁰.

Etter en periode med Origenes som lærer og leder ved katekumenerskolen ble den frie filosofiskolen i Alexandria igjen åpnet og den ble drevet av Pantenes og senere Klemens. Origenes fikk etter hvert et ønske om å studere og undervise mer filosofi og han ble i 210/211 elev av den middelplatoniske Ammonius Sakkas, datidens mest kjente lærer²¹. I møte med greske hedenske filosofer hadde Origenes innsett viktigheten av å studere filosofi

¹⁸ Heyerdahl, "Origenes", 184-185.

¹⁹ Greer, "introduction", 3.

²⁰ Anders-Christian Jacobsen, "Kelsos og Origenes", i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum* (red. R. Falkenberg og A-C. Jacobsen; København: Forlaget ANIS, 2004), 35.

²¹ Heyerdahl, "Origenes", 186.

og ikke minst inkluderingen av den filosofiske tradisjonen i utfoldelsen av kristendommen²². Her ser vi muligens den første virkelige antydningen til Origenes' holdning til de to disiplinene og hvordan han ser på dem som uadskillelige, ikke minst på et høyere akademisk plan. For Origenes ble tro og viten to sider av samme sak og det ble viktig for han "å komme gjennom livet så vel med troen som med fornuften i behold"²³.

Origenes var naturlig nok påvirket av sin samtid og det miljøet han vokste opp i og dette innebar at han var godt kjent med det antikke og senantikke alexandrinske kulturelle, filosofiske og religiøse miljø²⁴, og dette fikk igjen konsekvenser for hvordan han tenkte og arbeidet både teologisk og filosofisk. Helt fra farens undervisning da Origenes var liten hadde han blitt kjent med den klassiske filosofien, og senere som elev hos Ammonius Sakkas og som en del av det filosofiske miljøet i Alexandria fikk han dypere og mer inngående kunnskap og kjennskap til disiplinen. Men også de ulike religiøse retningene i Alexandria var Origenes kjent med både alexandrinsk jødedom og ulike kristne retninger. I flere av sine skrifter viser Origenes blant annet til Filo og Josefus og det er sannsynlig at det var Origenes' kjennskap til Filo som gjorde han så fortrolig med den allegoriske tolkningsmetoden²⁵. Dette viser at Origenes hadde en stor bredde i sin forståelse av teologi og filosofi og som vi skal komme tilbake til så er den allegoriske fortolkningsmetoden et eksempel på hvordan teologi og filosofi hos Origenes bindes sammen.

Som elev hos Ammonius Sakkas ble Origenes utdannet innen en rekke fag og han satt igjen med en skoloring som gjorde han undervisningsdyktig selv ovenfor lærde grekere. Vi kjenner til en beskrivelse av Origenes som er gjort av en av hans egne elever og det er en beskrivelse som ikke kan skryte nok. Hvorvidt denne beskrivelsen er objektiv i sin skildring av læreren Origenes vites ikke, men eleven skriver om alle lærde som kom for å høre og lære av Origenes' utrolige kompetanse og at han ble berømt som en stor filosof selv av grekerne²⁶. Populariteten som elev av Ammonius Sakkas og de læreregeneskapene han viste gjorde Origenes til en meget populær mann både i Alexandria og utenfor byens grenser. Origenes var på flere reiser og han underviste blant annet ved Severus-dynastiets kvinnelige

²² Jacobsen, "Kelsos og Origenes", 36.

²³ Heyerdahl, "Origenes", 184.

²⁴ Jacobsen, "Kelsos og Origenes", 39.

²⁵ Ibid. 39.

²⁶ Heyerdahl, "Origenes", 186.

hoff i Antiokia²⁷, besøkte Roma og Cæsarea og ble bedt om å forklare kristendommen i imperiets domstol²⁸.

Én av Origenes' reiser skulle imidlertid få større konsekvenser enn andre. Under en reise til Cæsarea i Palestina hadde Origenes latt seg vie til presbyter av biskopen på stedet, en handling som ikke ble godt mottatt hjemme i Alexandria²⁹. Nå er det litt uklart hva som egentlig skjedde i fortsettelsen av dette hvilke argumenter som ble brukt og hva som egentlig var kjernen i det som skulle vise seg å bli et problem. Origenes falt i unåde hos biskop Demetrius av Alexandria mye mulig på grunn av denne ordinasjonen, men også på grunn av hans tidligere selvkastring som for Demetrius var uforenlig med en ordinasjon. Muligens var Origenes siktemål selv å bli presbyter i Alexandria, men Demetrius satte en klar stopper for et slikt ønske og resultatet ble at Origenes flyttet til Cæsarea i 230-232³⁰ da han ikke lenger var velkommen i den alexandrinske kirken³¹.

Hvis vi kort skal svare på spørsmålet vi stilte innledningsvis om Origenes' forsøk på å forene teologi og filosofi gikk på bekostning av én av disiplinene, må svaret så langt være nei. Origenes hadde med utgangspunkt i sin bakgrunn betydelig tyngde innenfor begge disipliner og hans mål var ikke å gjøre den ene til majoritet over den andre. Arbeidet med å forene to disipliner, uavhengig av hvilke, vil uansett by på utfordringer i møte med motstridende meninger og påstander, men det virker på meg som at Origenes i større grad fokuserte på hva som kunne samle og forene enn å henge seg opp i ulikheter og standpunkter på kollisjonskurs.

²⁷ Ibid. 190.

²⁸ Greer, "Introduction", 4.

²⁹ Ibid. 4.

³⁰ Det nøyaktige årstallet er noe usikkert, både 230, 231 og 232 foreslås.

³¹ Jacobsen, "Kelsos og Origenes", 36.

2.1.1 Cæsarea og *Contra Celsum*

Forflytningen fra Alexandria til Cæsarea fikk imidlertid ikke de store negative konsekvensene for Origenes for det var her han for alvor satte i gang det arbeidet vi i dag kjenner han best for. Han prekte, underviste og skrev en rekke skrifter og bøker. Som mangeårig lærer var det ikke unaturlig at han underviste også i Cæsarea og klassiske fag som logikk, fysikk, geometri, astronomi, filosofi, etikk, og kristen teologi sto på programmet³². Origenes' kunnskap på disse ulike områdene kom ikke bare til uttrykk i hans undervisning, men ble også tydelig i hans fortolkninger og tekster³³

Fra sin tid i Alexandria hadde Origenes blitt kjent med, og omvendt, Ambrosius, en mann som i mange år ble Origenes' mesén³⁴. Gjennom denne omvendelsen hadde Origenes blitt kjent med valentinianerne, en gruppe som blant annet forfektet predestinasjon og en lære om tre sjeler (åndelig, sjelelig og materiell). Origenes har i ulike sammenhenger blitt anklaget for å ta til seg eller helle for mye mot valentinianernes tankemåte og forståelse. Det hevdes imidlertid at Origenes ikke nødvendigvis var en valentinianer, men at han heller omformet og utviklet valentianismen³⁵. En annen interessant skikkelse i denne sammenhengen er den syriske filosofen Bardaisan av Edessa. Også han hadde et lignende verdenssystem som Origenes der også apokatastasisteorien fikk sin plass (jeg vil komme mer tilbake til dette senere), men han var også en som på samme måte som Origenes ble påvirket av valentianismen. På samme måte som Origenes ble også Bardaisan tidvis beskyldt for å være gnostiker, dette på tross av at de begge skrev imot og kritiserte ulike gnostiske retninger blant annet valentinianerne³⁶. Ifølge Ramelli i Harvard Theological review var både Origenes og Bardaisan høyt utdannede kristne filosofer som gjorde sitt ypperste for å gjøre kristendommen akseptabel, spesielt innenfor de intellektuelle og filosofiske miljøene som besto av mange gnostikere. Ramelli mener at både Origenes og Bardaisan utviklet sin teori, og det som vi senere skal se var en lik teori om apokatastasis, i diskusjon og møte med

³² Ibid. 36.

³³ Trigg, *Origen*, 7.

³⁴ En *mesén* er en "velgjører", en som bruker sine midler til beste for en annen. I Origenes' tilfelle betød det at Ambrosius bidro økonomisk til hans produksjon av tekster og kommentarer. En *mesén* kan også komme med bestillinger, noe Ambrosius gjorde med skriftet *Contra Celsum*.

³⁵ Holger Strutwolf, *Gnosis als System: Zur Rezeption der valentinianischen Gnosis bei Origenes = Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte*, 1993, 23, i Trigg, *Origen*, 8-9.

³⁶ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*, 150.

determinismen, spesielt valentinianerne og deres predestinasjonslære³⁷. Jacobsen trekker det litt lengre og mener at Origenes' kjennskap og forhold til valentinianismen hadde positiv innvirkning på hele hans teologiske systembygning³⁸.

Tidlig på 230-tallet var Origenes med god hjelp og støtte fra Ambrosius i full gang med undervisning og nedskrivning av sine tekster. Det sies at Ambrosius hadde engasjert "sju hurtigskrivere og dertil mange unge piker av god familie som var opplært i skjønnskrift"³⁹ for å skrive ned alt Origenes hadde å si. Dette var nok nært knyttet opp til en bestilling Ambrosius tidligere hadde gjort, en bestilling Origenes noe motvillig til slutt sa ja til å gjøre. Denne bestillingen var det som ble til skriftet *Contra Celsum*, et forsvarsskrift mot den da avdøde greske filosofen Kelsos. Han hadde tidligere skrevet et angrepskrift mot de kristne som Ambrosius tydeligvis hadde tatt seg nær av, og hva var vel mer naturlig enn å henvende seg til kristenhetens mest lærde mann for et motskrift?⁴⁰

Som sagt så hadde Origenes stilt seg negativ til dette oppdraget, ikke nødvendigvis fordi han ikke ville skrive imot det Kelsos hadde anklaget kristenheten for, men fordi han ikke hadde tro på at apologetikk var en tjenlig vei å gå. Origenes mente at den fremste form for apologetikk var den kristnes moralske liv i seg selv og at Jesu ord og gjerning sammen med kristendommens utbredelse var tilstrekkelig bevis for kristendommens sannhet⁴¹. I tillegg får vi i innledningen til boken mot Kelsos en påminnelse om at Origenes fortsatt ikke har glemt sin tro på martyriet. Han påpeker at vi kristne verken skal flykte eller frykte for martyriet⁴² og i denne sammenhengen er det konkret i møte med den kritikken vi blir utsatt for utenfra.

Jeg skal ikke bruke unødig mye tid på Origenes skrift *Contra Celsum*, men jeg velger å si litt om det da vi her finner noen interessante og retningsvisende linjer i Origenes' tankegang ikke bare i apologetisk sammenheng. Origenes' skepsis mot å skrive dette skriftet ble tydeligvis lagt til side da han tok på seg oppdraget og man kan spørre seg om det var noe

³⁷ Ibid. 167.

³⁸ Jacobsen, "Kelsos og Origenes", 36.

³⁹ Heyerdahl, "Origenes", 187.

⁴⁰ Ibid. 190-191.

⁴¹ Niels Willert, "Etikken som apologetisk argument i Origenes' *Contra Celsum*", i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum* (red. R. Falkenberg og A-C. Jacobsen; København: Forlaget ANIS, 2004), 133.

⁴² Jacobsen, "Kelsos og Origenes", 44.

spesielt som førte til denne meningsendringen. Én årsak kan ha vært det faktum at han måtte. Som mesen og økonomisk forsørger hadde Ambrosius stor påvirkningskraft på Origenes og han kan ha følt at han ikke hadde noe valg. På den andre side kan det hende at han faktisk ombestemte seg og innså at et forsvarsskrift for de kristne ikke var nytteløst allikevel. Men hvis vi ser etter hvem Origenes adresserer *Contra Celsum* til får vi klare peilepinner på hvor han vil hen med apologetikken sin. Skriftet rettes nemlig mot de som kan ta skade av angrepsskriftet til Kelsos, det rettes mot de "enkle kristne"⁴³. Disse enkle kristne er de som gjerne ikke sitter inne med høy utdanning eller inngående kunnskap om bibeltolkning og tekstforståelse. Dette er kristne som leser Bibelens bøker og tolker dem slik de leser dem uten noen form for organisert tekstkritikk eller eksegesi. Dette er kristne, som ifølge Origenes, kan la seg rokke i sin tro av skrifter som det Kelsos har skrevet. Og kanskje var det nettopp dette som skjedde med den omvendte Ambrosius, at han følte seg vaklende i troen i møte med Kelsos angrep og anklage. Dermed ble *Contra Celsum* et forsvarsskrift som gikk til motangrep på Kelsos' påstander samtidig som det ble et skrift til opplysning og oppbygging for de "enkle kristne" med en kanskje svak og vaklende tro.

2.1.2 En kristen platoniker?

Avslutningsvis i dette kapitlet skal jeg sammenfatte litt av det vi har sett på av Origenes' blandede forhold til teologi og filosofi. Det er tydelig i at Origenes med bakgrunn i en kristen familie og oppvekst i et hellenistisk og pluralistisk Alexandria var eksponert for ulike former og mengder av både teologisk og filosofisk påvirkning, kultur og tradisjon. Han hadde stor interesse og ikke minst høy utdanning innenfor begge fagfelt, og jobbet som lærer i ulike disipliner og med ulike tilnæringsmåter.

Jeg har nevnt at Origenes i tidenes løp har blitt beskyldt både for å være valentinianer, gnostiker og platoniker og at hans filosofiske interesse skal ha gått på bekostning av hans teologi og tro. Henrik Pontoppidan Thyssen skriver at Origenes' filosofiske bakgrunn og påvirkning er tydelig, ikke minst i måten han ordlegger seg og argumenterer på i eksempelvis *Contra Celsum*. Han sier imidlertid også at vi ikke må spørre om hvorvidt Origenes var platoniker eller ikke, men på hvilken måte platonske tanker og ideer inngikk som bærende deler av hans system. At han har blitt beskyldt for å være platoniker strekker seg helt tilbake

⁴³ Ibid. 46-47.

til hans egen tid, men omverdenens "endelige dom" over Origenes fikk sitt ytterste uttrykk da keiser Justinian (f.483-d.465) om lag to hundre år etter Origenes' død dømte han som heterodoks, som vranglærer og kjetter⁴⁴. Trigg skriver at Origenes ikke gjendrev gnostikerne med å peke på manglene i deres eget system, men ved å tilby et sammenhengende og bedre alternativ⁴⁵. Det kanskje tydeligste som Origenes og flere med han tok avstand fra hos Valentinianerne og gnostikerne var deres deterministiske syn på frelsen og dermed deres menneskeklasesyn⁴⁶. Det er tydelig at Origenes var preget av platonismen og vi ser det kanskje tydeligst i hans menneskebilde der han ser for seg mennesket som et rasjonelt intellekt, eller en fornuftsbegavet sjel, som er utstyrt med en viss kjennskap til allmenngyldige forestillinger og begreper. For Origenes, så vel som for platonikerne, er også menneskets frie vilje helt grunnleggende (dette kommer jeg mer tilbake til i kapitlet om hans helhetssystem), og han uttaler seg tydelig om utfordringene mellom denne frie vilje og Guds allmakt og forsyn⁴⁷.

Det er imidlertid flere aspekter ved hans tenkning som skiller han fra platonismen og det viser seg spesielt i forhold til hans Gudsbilde. Origenes ser på Gud som "den gode pedagogen", som nær, personlig, som leder, og en som ønsker mennesket det beste. En platoniker ville ikke kunne tenke dette om Gud. For dem er en "lav", nærværende Gud tenkt som et vesen og som bekymrer seg for menneskenes moralske tilstand helt utenkelig⁴⁸. Origenes' tanke om Guds moralske egenskaper bryter også helt klart med platonismens mer abstrakte og "utilgjengelige" gudsbilde. Et annet eksempel er forståelse av (synde)fallet og denne jordens tilblivelse og eksistens. Denne jorden er for Origenes skapt som et oppholdssted for det falne mennesket, et sted skapt av Gud der menneskene kan erfare han og oppdras for en gang igjen å samles hos ham. For platonikerne er dette utenkelig og fallet er for dem en uforklarlig skjebne mens det for Origenes er et resultat av en moralsk feil⁴⁹.

⁴⁴ Henrik Pontoppidan Thyssen, "Origenes og den græske filosofi", i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum* (red. R. Falkenberg og A-C. Jacobsen; København: Forlaget ANIS, 2004), 73.

⁴⁵ Trigg, *Origen*, 22.

⁴⁶ Jacobsen, *Kødets opstandelse*, 31.

⁴⁷ Thyssen, "Origenes og den græske filosofi", 80-82.

⁴⁸ *Ibid.* 75.

⁴⁹ *Ibid.* 78-79.

Hvis vi her skal gi et slags svar på om *kjærlighet + filosofi = sant?* for Origenes, må det bli ja. Origenes prøver i sitt arbeid å sammenfatte disse to disiplinene så godt det lar seg gjøre og han gjør det med en bevissthet på at teologi er den beste filosofi og at man behøver filosofien for å nå dypere inn i de teologiske innsikter. Ikke minst ovenfor de intellektuelle og filosofiske miljøene var det viktig for Origenes å vise kristendommens sannhet og naturlige plass. Den greske filosofen Porfyr, som for øvrig skal ha kjent Origenes personlig, har beskrevet ham på en treffende måte: han sier at "han levde som en kristen, men i forhold til sine meninger om det guddommelige oppførte han seg som en greker"⁵⁰.

2.2 Bibelsyn og teksttolkning

Denne avhandlingen tar for seg en teori som av de fleste har blitt tilregnet Origenes. En teori som tar for seg noe av det mest essensielle innenfor kristentroen nemlig hva som skjer etter døden. Min motivasjon er som tidligere nevnt å se hvordan Origenes argumenterer bibelsk for denne teorien, spesielt siden vi kjenner til flere bibelsteder som taler imot nettopp en slik tankegang. For å finne et tilfredsstillende svar på dette er det imidlertid ikke nok bare å se hvilken eller hvilke tekster han bruker i sin argumentasjon og begrunnelse, men vi må gå litt dypere i selve hans forhold til Bibelen, til Skriften og forståelsen av den. Nå er det imidlertid noe usikkerhet rundt hva Origenes omtaler som "Bibelen", hvilke skrifter han ser på som kanoniske. Som vi vet så var ikke kanonprosessen avsluttet på Origenes' tid selv om mange av bøkene nok hadde en kanonisk status og ble brukt som dette. I dette kapitlet skal jeg se nærmere på nettopp dette, på hans forhold til Bibelen og bruken av den. Dette for muligens å tegne et klarere bilde av Origenes' tilnærming og bruk av Bibelen i begrunnelsen av apokatastasisteorien.

Ett av Origenes' første studieområder var gresk hedensk litteratur. Interessen for studiet og hans evne til å tilegne seg kunnskap gjorde at han senere ble lærer i det samme faget og han utviklet også et eget program for hvordan man skulle nærme og tilegne seg en tekst⁵¹. Som tidligere nevnt ble Origenes i møte med gresk litteratur presentert for den gamle allegoriske tolkningsmetoden⁵², en metode han fikk stor sans for og overførte på de bibelske

⁵⁰ Sitert i Thyssen, 2004, s. 71

⁵¹ Trigg, *Origen*, 5-7.

⁵² Se s. 10.

skriftene. Jeg har tidligere sitert Simonetti som omtalte Origenes som kirkehistoriens største ekseget, ikke unaturlig når Skriften for Origenes var kilden til all visdom og sannhet⁵³. Men selv om Skriften er det siste kriterium for sannhet hindrer ikke det Origenes fra å benytte filosofiske tanker og ideer i sine allegoriske tolkninger. Han prøver stadig å implementere det gode fra hellenismen, det som var kompatibelt med kristendommen vel og merke⁵⁴. Dette kommer til uttrykk i hans kritikk av en bokstavelig tolkning av Bibelen og han sier at det ut fra kristen ortodoksi ikke er mulig å drive teksttolkning på denne måten. Videre kritiserer han gnostikerne for deres naive forhold til skriften og sier at man med en slik holdning ikke har noe å fare med i møte med kritikk og motstand. Origenes vil allikevel ikke si at alt skal tolkes allegorisk, da han mener at de fleste av Bibelens fortellinger og lover skal holdes, men han holder fast at noen tekster kun har en åndelig mening⁵⁵.

Sammen med sitt bibelsyn har også Origenes en verdensforståelse og et helhetssyn på tilværelsen. Dette helhetssynet innebærer blant annet en begynnelse, skapelse, et syndefall, livet på jorden og den endelige tilbakevendingen til Gud. Dette helhetssynet viser seg i flere sammenhenger å bryte med den tradisjonelle bibelfortellingen og -forståelsen vi kjenner, spesielt i forbindelse med fortellingene om skapelsen og syndefallet. Innenfor rammene av denne avhandlingen har jeg ikke mulighet til å gå spesielt inn på dette, men den presentasjonen jeg nå gir av Origenes' bibelsyn vil bli mer utdypet senere når vi skal se på nettopp hans helhetssyn og -forståelse av tilværelsen. Jeg velger allikevel å gjøre klart at jeg ikke har mulighet til å ta for meg alle hans tanker og meninger, selv om det hadde vært naturlig å gjøre det, men at jeg må forholde meg til dem som konkret omhandler apokatastasisteorien.

Til tross for tilsynelatende "ubibelske" tolkninger og forståelser av bibeltekster og -fortellinger (eksempelvis hans forståelse av skapelse og syndefall) så var Bibelen svært viktig for Origenes. Og Bibelen i denne sammenhengen innebærer både Det nye testamentet (NT) og Det gamle testamentet (GT). Origenes hadde et sterkt fokus på forholdet mellom de to testamentene og at de måtte behandles i den enheten de var en del av. Origenes mente at

⁵³ Andrew Louth, *The Origins of the Christian Mystical Tradition* (New York: Clarendon Press - Oxford, 1981), 55.

⁵⁴ Ramelli, *Christian soteriology and christian platonism:...*, 356.

⁵⁵ Trigg, *Origen*, 34.

det var en litterær sammenheng mellom GT og NT og at denne sammenhengen, det skriftlige resultatet vi har foran oss i form av Bibelen, er styrt av en skjult visdom, nemlig Kristus⁵⁶. Denne tanken om Kristus som den skjulte visdommen både i GT og NT er med på å forklare Origenes' tunge vektlegging av den allegoriske tolkningen. Kristus er ifølge Origenes sannheten og Kristus er skjult, men tilstedeværende, både i loven og profetene i GT. I dette ligger de kristnes nøkkel og den allegoriske forståelsen. For gjennom Kristus lever ikke de kristne av lovens bokstav, men av dens ånd, og ved Kristus får vi tilgang til sannheten og den egentlige meningen, altså den sanne og åndelige lov⁵⁷. Dette er ifølge Origenes de kristnes privilegium, at de, gjennom Kristus, er i stand til å se den egentlige meningen i Skriften. For Origenes er hele Bibelen, både GT og NT, full av hint som peker frem mot universell frelse og han mener at foregående doktriner til apokatastasisteorien er å finne i Bibelen⁵⁸. I arbeidet med apokatastasis spesielt er det dog NT som er det rådende for Origenes og han sier at NT vitner om det livet som skal komme. Han ser på NT som en skygge av det som en gang skal komme, av enden, og derfor blir det også så viktig for han å bruke NT-sitater da disse er med på å vise, enten allegorisk eller mer direkte, til *de endelige ting*⁵⁹.

I fortsettelsen av dette lar Origenes blant annet jødene få gjennomgå for deres bibeltolkning. Han sier at jødernes lesning av Moses og profetene er overfladiske og at deres lærdommer er verdiløse. Disse til dels harde og anklagende ord mot jødene kommer på grunn av deres manglende vilje til åndelig og allegorisk lesning da denne type lesning gir de kristne en lærdom som overbeviser dem om deres himmelske borgerskap (Fil.3:20).

Origenes vil ha fram at de bibelske tekstene har to betydninger, én bokstavelig betydning, men også en overført åndelig betydning⁶⁰. Og det er ifølge han denne siste betydningen og meningen en går glipp av når en tolker bibeltekstene rent bokstavelig og ikke allegorisk. Dette knytter han spesielt opp til 2.Kor.3:6 der det blant annet står at vi er gjort til tjenere for en ny pakt som ikke bygger på bokstav, men på Ånd.

⁵⁶ Jesper Hyldahl, "Origenes og Bibelen: Den fortalte historie og den skjulte betydning", i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum* (red. R. Falkenberg og A-C. Jacobsen; København: Forlaget ANIS, 2004), 120-121.

⁵⁷ Ibid. 122.

⁵⁸ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*, 149.

⁵⁹ Ramelli, *Christian soteriology and christian platonism:...*, 354.

⁶⁰ Aage Pilgaard, "Kristendommen mellom jødisk og græsk tradisjon ifølge Origenes' Contra Celsum", i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum* (red. R. Falkenberg og A-C. Jacobsen; København: Forlaget ANIS, 2004), 91.

Origenes har i denne vektleggingen av allegori en tre-delt tolkningsmetode på Bibelen: En bokstavelig, moralsk og spirituell/åndelig tolkning. Her blir det tydelig hvordan han kolliderer med gnostikerne og jødene i deres ene tolkningsmetode og Origenes har klare grunner for disse tre delene. Han sier at hver metode svarer til en del av mennesket; den bokstavelige til kroppen, den moralske til sjelen, og den åndelige til ånden. På denne måten inkluderer han mennesket i bibeltolkningen noe som igjen viser tilbake til forståelse av Kristus som tolkningsnøkkel og åpenbarer, og Kristi iboende i mennesket. Origenes stopper imidlertid ikke der, men tar det hele ett skritt til. Disse tre metodene, som nå er knyttet opp til kroppen, kan også knyttes opp til menneskets grad av "kristen perfektjon", hvor langt man har kommet på troens vei. Overført til troen får vi en målestokk med kategoriene nybegynner, viderekommen, eller ekspert⁶¹.

Når Origenes på denne måten skisserer opp et system for bibeltolkning som ikke bare forholder seg til teksten slik vi leser den, men som også henspiller på kroppen og vår personlige tro, er det tydelig at han legger opp til ulike nivåer i ulike menneskers liv. Ulike grader av tro, forståelse og intellekt. Origenes sier at det ikke er for alle kristne, og da gjerne de "enkle", å kjenne alle sannhetene i troen. Han mener dette vil kunne være forræderi mot Guds sanne visdom. Samtidig er han tydelig på at kristendommen ikke først og fremst er en tro for de intellektuelle, for filosofene og de lærde, men for jordnære og "vanlige" folk. Det er disse han gjerne kaller litt "enkle" og som han i skriftet mot Kelsos velger å henvende seg til. Disse har ikke kapasitet til å dykke ned i skriftens sanne mening, dermed blir teologenes og de lærdes oppgave å undervise disse alt etter hva de har evne til å forstå⁶².

Selv om Origenes ikke så på kristendommen som noe eksklusivt for filosofene og de lærde hadde han med seg sin filosofiske bakgrunn også i tekstarbeidet. Den filosofiske tredelingen i *etikk, natur, og metafysikk* tar Origenes med seg og knytter den til konkrete bøker i GT og han ser på Salomo som en formidler av disse verdiene. I *Ordspråkene* lærer han oss om etikken og moralen, om livets regler. *Forkynneren* formidler et skjult budskap om naturen, om det som er rett, fruktbart og verdifullt. Til sist kommer *Høysangen* med den metafysiske delen. Men *Høysangen* er mer enn dette, den er boken med stor "B" for Origenes for der finner vi summen av det mystiske livet, forholdet mellom oss mennesker og Gud. Origenes

⁶¹ Ramelli, *Christian soteriology and christian platonism:...*, 340-341.

⁶² Hyl Dahl, "Origenes og Bibelen: Den fortalte historie og den skjulte betydning", 123.

ser på Høysangen som en tale om Kristus og sjelen og en lovsang som er summen av det åndelige livet⁶³.

Origenes har gitt oss en rekke kommentarer på bibelske bøker og tekster både fra GT og NT, dette er blant andre kommentar på deler av 1.-4. Mosebok, Josva, Dommerne, Jesaja, Jeremia, Lukas, Romerbrevet og 1. Korinterbrev. Origenes har ikke kommentert alt i alle skriftene, men han dekker mye av den bibelske litteraturen med sitt eksegetiske arbeid. At Bibelen var viktig for Origenes blir tydelig i møte med hans tekster og da spesielt i de tekstene han skrev som ikke behandlet bibelske skrifter i seg selv. Origenes refererer til bibelske tekster "over en lav sko" noe som tydeliggjør viktigheten av å knytte det han skriver sammen med Skriften som sannhetens kilde. Og man kan kanskje spørre seg om årsaken til hans rike antall bibelhenvvisninger kan være påvirket av et press utenfra og beskyldninger om å dreie i gnostiske og platonske retninger?

Blant Origenes' tolkninger og kommentarer finne vi også behandlinger av flere Paulusbrev og i møte med disse ser vi en form for eksegesi som i ettertiden har møtt mye motstand. Trigg refererer til Charles Brigg som hevder at Origenes og Klemens av Alexandria (f.150-d.215) sine kommentarer på Paulus skapte en kritisk epoke i teologien. Sammen med Ireneus (f.130-d.202) "renset" de Paulus' brev fra den gnostiske påvirkningen de hadde blitt påført og satte dem tilbake i den kristne tradisjonen⁶⁴. På tross av dette har ikke hans arbeid som Paulusekseget imponert ettertiden. Andre mer fremtredende Paulusforskere som Augustin, Luther og Bultmann hadde en annen tilnærming og fokus i sin tolkning av Paulus, med frelse av nåde som hovedtema. For Origenes derimot representerte Paulus en forandring, en forandring i menneskets spirituelle liv. Paulus forandret menneskelig frykt for Gud til et nytt liv i ånden der de kristne var en del av Guds bilde⁶⁵.

Som en oppsummering på dette kapitlet om Origenes' Bibelsyn og teksttolkning kan vi slå fast at Bibelen for Origenes, noe som mest sannsynlig var det vi i dag kjenner som den fastlagte kanon, var svært betydningsfull og viktig for hans teologi. Origenes hadde et ønske

⁶³ Louth, *The origins of the christian mystical tradition*, 56-58.

⁶⁴ Charles Brigg, *The Christian Platonists of Alexandria: The 1886 Bampton lectures*, Oxford, Oxford University Press 1913, p.173 i Trigg, *Origen*, 49.

⁶⁵ Ibid. 49.

om å forankre sine teorier og meninger i Skriften da denne for han var all kunnskaps og sannhets kilde. Selv om hans tolkninger og forståelse brøt, og stadig bryter, med gjengse oppfatninger og meninger mener han fortsatt å ha bibelsk grunnlag for det han sier, noe hans allegoriske tilnærming og vektlegging muligens må ta noe av skylden for. Allegorien og den åndelige, spirituelle og sjelelige tilnærmingen til skriften brøt med flere av datidens litterære og bokstavelige tolkningstradisjoner, noe Origenes kritiserte kraftig for deres naive og overfladiske tilnærming til sannhetens kilde. Det er også interessant å se Origenes' tanke om Kristi underliggende tilstedeværelse i sågar GT som NT, og hvordan Kristus dermed blir nøkkelen til å forstå hele Skriftens sanne mening.

2.3 Origenes' system

Jeg har flere ganger i denne avhandlingen referert til Origenes' system eller helhetsforståelse/ -syn. Dette er ikke snakk om en enkelt teori eller fortolkning, men en generell og altomfattende forståelse av tingenes tilstand. Dette systemet rommer hele Origenes' syn på tilværelsen fra de første tider og skapelsen, via syndefall og livet her på jorda, til livet etter døden og den endelige gjenopprettelse. Fordi dette er et såpass omfattende system og fordi denne helhetsforståelsen ligger som en basis for og på mange måte er hele Origenes' tankesett, er det nødvendig at vi her gir en innføring⁶⁶ i hva dette innebærer, spesielt med henblikk på apokatastasisteorien som vi skal behandle mer utførlig senere⁶⁷.

Noe av det mest karakteristiske for Origenes er hans forståelse av skapelsen, fallet og livet her på jorda. Origenes ser ut til å ha en tanke om to skapelseshandlinger der de rasjonelle vesener ble skapt i den første skapelse og jorden og legemene i den andre. Alle rasjonelle vesener er skapt like og ved skapelsen hadde vi samfunn med hverandre og med Gud. Nå møter han imidlertid en utfordring i spørsmålet om vesenenes tilblivelse, for ved å si at vi er skapt er det implisitt at det fantes en tid der vi ikke var til. Det i seg selv er ikke problematisk,

⁶⁶ I denne innføringen i Origenes' system tar jeg utgangspunkt i følgende kilder: Jacobsen, *Kødets opstandelse: Falkenberg og Jacobsen (red.) Prespektiver på Origenes' Contra Celsum*; Trigg, *Origen: Ramelli, Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*.

⁶⁷ Det hadde vært interessant å se på Origenes' system i lys av forrige kapittel om hans bibelsyn og tolkningsmetode, eksempelvis i møte med skapelsesberetningen og syndefallsfortellingen i 1. Mosebok, og Origenes behandler dette i sin kommentar på Genesis. Jeg har imidlertid ikke plass og tid til å gå videre inn på dette i denne avhandlingen, men det er spennende å merke seg hans forhold til Skriften som sannhetenes kilde, og hans helhetsforståelse som to dimensjoner som tidvis, etter mitt skjønn, er på kollisjonskurs.

men utfordringen melder seg når Origenes samtidig vil hevde at de rasjonelle vesener alltid har vært til gjennom Ordet, for hvis ikke må det bety at Skaperen i en periode var inaktiv, ikke-skapende, noe Origenes ikke kan se for seg. Med utgangspunkt i dette betyr det at skapningen er like evig som Skaperen og Origenes står dermed ovenfor et problem med begrepet *skapt*⁶⁸. Han vil hevde at vi alltid har eksistert i Ordet og her møter vi på hans platonske påvirkning, for denne eksistensen har vært et forbilde for de senere skapte konkrete vesener. Med en slik tilnærming unngår han problemet med en inaktiv Skaper da han skapte forbildene til de konkrete vesenene først, og vi ser klare likhetstrekk til platonikernes tankegang om en idéverden med forbilder på denne verdens ting. Det er tydelig at Origenes her står i to ulike tradisjoner som ikke er helt på linje, men på tross av dette gjør han sitt for å holde seg innenfor med begge og han konkluderer med at de rasjonelle vesener er skapt.

Origenes sier at de rasjonelle vesenene er skapt og at det ved skapelsen ikke er noen forskjell dem imellom, verken i egenskaper, form eller skikkelse. Forskjellene oppstår imidlertid i forbindelse med fallet som videre fører til den andre skapelse. For Origenes var *den frie vilje* en viktig egenskap hos skapningen gitt oss av Skaperen til vår selvbestemmelse. Frihet, men bundet til Skaperen. Den frie vilje var ikke bare et teologisk poeng for Origenes, men det var også et tydelig postulat i argumentasjonen mot blant andre valentinianernes klasseskille og predestinasjonslære⁶⁹. Skapt av Gud og sammen med han hadde skapningen muligheten til å velge, men som følge av et moralsk feilvalg oppsto fallet da skapningen valgte å vende seg bort fra Gud. Denne tilstanden hos Gud som skapte rasjonelle vesener på lik linje og uten forskjell er det ultimate sted og væren for Origenes. Det er også hit vi skal tilbake igjen ved fullendelse når alle ting er gjenopprettet. Det moralske feilvalget som Origenes beskriver fallet som førte til et konkret fall, men i ulik lengde for de rasjonelle vesener. Fallet gjaldt for alle vesenene bortsett fra ett, Jesus Kristus. Han falt ikke, men ble værende i samfunn med Gud. De ulike "gradene" av fallet førte til ulike vesener, noen vesener falt forholdsvis kort, og disse ble til engler og ånder som bor i himmelske vesener. En annen gruppe vesener falt veldig langt og disse blir sett på som direkte motstandere av Gud, dette er demonene og "de fiendtlige makter" med djevelen i spissen. Den største

⁶⁸ Jacobsen, *Kødets opstandelse*, 212-213.

⁶⁹ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*, 154-155.

gruppen rasjonelle vesener som falt var de som Origenes kalte for "sjelene". Deres fall er en mellomting mellom englene og demonene, for den kjærligheten de engang hadde til Gud har ikke forsvunnet helt, men den har kjølnet. Disse sjelene er de som gjennom den andre skapelse ble ikledd legemer og ble til menneskene.

Denne andre skapelse er et direkte resultat av fallet for jorden og menneskets legemer er ifølge Origenes ikke en del av den første skapelse, det var ikke noe som fra Skaperens side var intendert fra begynnelsen av. Siden "sjelene" hadde falt så Gud det som en nødvendighet å skape et sted der de kunne være, leve og oppdras, før de igjen skulle forenes med ham. Jorden og de fysiske/kroppslige legemer blir av Origenes sett på som et midlertidig oppholdssted for sjelene der de vil innse sitt brutte forhold til Skaperen og ved hans hjelp kan starte på den prosessen som en gang vil føre dem tilbake og gjenopprette forholdet de engang hadde med Gud⁷⁰. Det er i denne prosessen der menneskene skal føres mot Gud at vi møter Gud som *den gode pedagogen*. Origenes hevder nemlig at jorden og den legemlige kroppen, i tillegg til å være et oppholdssted for de falne sjeler, er en del av Guds pedagogiske plan for sin skapning. Denne planen innebærer en oppdragelse av mennesket, en oppdragelse hvis mål er å føre mennesket tilbake til den opprinnelige tilstanden hos Gud⁷¹. På grunn av menneskets frie vilje har ikke Gud mulighet til å utøve denne oppdragelsen ved bruk av tvang, men gjennom overbevisning og menneskets egne erfaringer på jorden vil det selv innse at dets eneste håp er å vende seg tilbake mot Gud. Straffen for å velge bort Gud var den legemlige kledningen og for Origenes er straff et middel i oppdragelsen, altså noe godt. Jorden kan derfor beskrives som en straffe- og oppdragelsesanstalt⁷². Origenes var ikke alene om akkurat denne forståelsen og både Klemens av Alexandria og Gregor av Nyssa skal ha vært enig i tanken om jorden som en midlertidig straff med terapeutisk eller pedagogisk hensikt der målet var anger og omvendelse⁷³.

⁷⁰ Trigg, *Origen*, 27.

⁷¹ Jacobsen, *Kødets opstandelse*, 190-191.

⁷² Thyssen, "Origenes og den græske filosofi", 75.

⁷³ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*, 164.

Et viktig aspekt i denne sammenhengen er Guds *forsyn*⁷⁴, hans plan for menneskene i rammen av hele frelseshistorien. Dette forsynet har en sentral plass i Origenes' "pedagogikkteori" på Guds frelseshandling og han sier at forsynet har karakter av overbevisning der målet er restaurasjon av de rasjonelle vesenene⁷⁵. Livet ikledd legemer her på jorda består også av lidelse og pinsler noe som kan forklares på ulike måter. Den nåtidige lidelsen kan være konkret straff fra Gud for noe man har gjort, det kan være straff for noe man har gjort i et tidligere liv, eller det kan være en selvvalgt straff man velger å ta på seg for at renselsen, prosessen tilbake til Gud, skal gå raskere⁷⁶. Nåtidig lidelse og straff blir dermed sett på som et ledd i oppdragelsen der menneskets frie vilje fortsatt fastholdes, men der Gud gjennom ulike metoder overbeviser mennesket om den rette vei. Guds forsyn er altså til den enkeltes beste og selv om metodene brukt for å overbevise menneskene kan trekkes i tvil, er det ifølge Origenes verken tvang eller vold som fører til omvendelsen.

Jeg nevnte ovenfor at nåtidig straff kan være et resultat av ting man har gjort i et tidligere liv og her får vi en pekepinn på enda en karakteristikk ved Origenes' helhetsforståelse. Origenes ser nemlig for seg at jorda vi lever på i dag ikke nødvendigvis er den første og den siste av sitt slag, eller at vår tidsforståelse og -begrep er dekkende for tingenes tilstand. Et ledd i Guds oppdragelse av mennesket er at det skal gjøre opp for det man har gjort både som et resultat av det opprinnelige fallet, men også for de handlinger man har gjort her på jorda. Et aspekt ved dette er imidlertid at denne renselsen, tilbakevendingen på veien mot Gud, ikke er "gjort over natta". Det er en prosess som tar tid alt etter hvor mye galt man har gjort, og Origenes ser for seg at det for enkelte vil ta flere *æoner*, flere verdener, før renselsen er fullført. Origenes vil si at englene, de som falt kortest, har en kort vei tilbake til Gud og at deres oppdragelsesprosess er forholdsvis lett. De menneskene som gjør gode ting her på jorda står også ovenfor en noe kortere og lettere oppdragelsesprosess enn de som stadig og konsekvent motarbeider Guds vilje. Origenes antyder ikke med dette en form for gjenfødelse der vi må leve enda et liv på jorda med en ny sjanse til å gjøre det godt igjen, men at dette er noe som skjer etter døden og han viser til et "mellomstadium", en periode som veldig

⁷⁴ *Forsyn* er et uttrykk for Guds omsorg for og ledelse av den skapte verden. Dette forsynet viser seg i den fornuftige og rettferdige verdensordningen, hvor alt, til og med det tilsynelatende onde, tjener til helhetens beste.

⁷⁵ Jacobsen, *Kødets opstandelse*, 190.

⁷⁶ Origenes *Om de første prinsipper*, Bok 2.9.7, se Ramelli (*Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*) som henviser til Clark, s.154.

forenklet og litt karikert kan sammenlignes med en *skjærsild*. Denne perioden kan omtales som en fortapelse, men forskjellen er at hos Origenes er ikke denne fortapelsen evig, den er kun et ledd i prosessen mot apokatastasis, gjenopprettelsen, som til slutt vil gjelde alle. Dette mellomstadiet er oppdragelsesprosessen og den vil som sagt variere i lengde og "styrke" alt etter hvert menneskes meritter.

Oppdragelsesprosessen har til hensikt å nedkjempe og utrydde ondskaper og det onde i mennesket og dets handlinger. Ovenfor Gud, og for å ha samfunn med han, må vi være rene og frie fra fallets konsekvenser for Gud tåler ikke synd. Den siste av Guds fiender som skal nedkjempes er djevelen og ondskaper og også her møter vi noe oppsiktsvekkende ved Origenes' helhetsforståelse. Jeg har ovenfor vist til Origenes' tanke om at alle rasjonelle vesener ble skapt like og at vi i begynnelsen var samlet hos Gud⁷⁷. Dette gjelder også for det vesenet som ved fallet ble til djevelen og de vesener som ble hans engler og medhjelpere. Origenes sier derfor at bekjempelsen av ondskaper og det onde ikke innebærer en bekjempelse og ødeleggelse av det rasjonelle vesenet i djevelen, ikke vesenet i seg selv som er skapt av Gud. Det er dette vesenets handlinger, egenskaper og destruktive påvirkning i verden som skal ødelegges og tas bort fra det engang rene vesenet som falt. Han sier:

*"Ødeleggelsen av den siste fiende må forstås på følgende måte: ikke at dens substans som ble skapt av Gud skal dø, men at dens fiendtlige hensikt og vilje som kommer fra den selv og ikke fra Gud skal komme til en ende. Den vil derfor bli ødelagt, ikke på den måten at den vil opphøre å eksistere, men ved ikke lengre å være en fiende og ikke lengre være døden"*⁷⁸.

På denne måten åpner Origenes for at selv djevelen kan bli frelst, ikke i kraft eller form av å være djevel og ondskapers kilde, men i kraft av å være et skapt rasjonelt vesen på lik linje med alle andre, både engler og mennesker. Dette samme blir også gjeldene for hans engler og andre demoner. De egenskapene og karakteristikkene som gjør de til engler og demoner skal forsvinne, men vesenet "på innsiden" kan gjennom oppdragelsen bli frelst.

⁷⁷ Se s. 24.

⁷⁸ Om de første prinsipper. Bok 3.6.5 (egen oversettelse).

For en litt bedre oversikt over Origenes' system og tankegang kan man dele det opp i et skjema med åtte punkter. Dette oppsettet tar for seg de viktigste trekkene i hans forståelse, fra Gud i begynnelsen til gjenopprettelsen til slutt, og gir et grovt bilde av hvordan hans system henger sammen⁷⁹.

- 1) Gud som er evig, ulegemlig og uforanderlig har skapt alt ved Sønnen og Ånden.
- 2) Ved denne første skapelse ble alle fornuftsvesener skapt, de var identiske og asomatiske vesener. De holdt seg i ro og beskuet det guddommelige.
- 3) Fornuftsvesenene falt imidlertid fra denne opprinnelige tilstanden, de ble avkjølt og ble til sjeler som ble inkorporert i kroppene. Det er den andre skapelse.
- 4) Noen av disse vesenene falt lengre enn andre derfor fikk vi forskjelligheten. Noen ble til himmelske vesener, noen til mennesker og noen til underjordiske vesener.
- 5) Guds skapervilje tillater imidlertid ikke at vesenene forblir i den falne tilstanden, derfor skal de oppdras og føres tilbake til den opprinnelige fullkommenheten. Det er Ordets og Åndens verk. Ved *Logos* føres mennesket, gjennom oppdragelse, straff og belønning, til fullkommenheten.
- 6) Denne oppdragelsesprosessen er imidlertid så lang at det må flere liv og æoner til før alle når målet. Den fysiske død og denne verdens ende er ikke endelige grenser.
- 7) Etter døden og denne verdens ende fortsetter oppdragelsen i nye verdener og nye liv avhengig av hvor langt den enkelte sjel har kommet i oppdragelsen til fullkommenhet.
- 8) Til slutt kommer endelig alle sjeler frem til fullkommenheten og den opprinnelige fullkomne tilstanden (slik det var i begynnelsen med ulegemlige vesener) gjenoprettes.

Jeg har i det foregående gitt et lite innblikk i Origenes' system og helhetsforståelse av tilværelsen og jeg vil komme tilbake til døden og tilbakevendingen til Gud når jeg senere skal se mer konkret på selve teorien og Origenes' bibelargumentasjon. Ett av hovedtrekkene i Origenes' system er at begynnelsen er som enden, det betyr at slik det var i begynnelsen da alle skapte vesener hadde samfunn med Gud, slik skal det også bli til slutt. Dette foregriper hans tanke om apokatastasis, men det viser også teoriens tydelige og nødvendige plass i

⁷⁹ Dette skjemaet i åtte punkter er i sin helhet hentet fra Jacobsen, *Kelsos og Origenes*, 40-41.

helheten. Origenes forutsetter nemlig apokatastasis, hvis ikke hadde hans system med en lik begynnelse og ende falt i grus. Sånn sett er teorien en uunnværlig del av helheten og ut fra det kan vi igjen stille spørsmålet vi stilte innledningsvis: kan vi trekke apokatastasisteorien ut av Origenes' helhetssystem og bruke den for seg selv? Jeg skal ikke svare på dette nå, men det er flere faktorer som tyder på at en slik tanke er problematisk.

2.4 Noen andre

Jeg har i det foregående tatt for meg konkrete deler ved Origenes' system for å få et innblikk i hva han tenker og forstår i spørsmål om tilværelsen. Som en fortsettelse av dette ser jeg på det som interessant også å nevne noen andre teologer og filosofer fra omtrent Origenes' tid for å se om hans måte og tenke skapelse, verden, frelse og helhet på er noe eget for han eller om det er andre som tenker langs de samme linjene. Dette er også med på å utvide litt av vårt bilde om den tiden Origenes levde i, ikke bare kulturelt som vi har sett på tidligere, men også hvilke teologiske strømninger som var gjeldende. Hva mente disse "andre" i forhold til Origenes' system og helhetsforståelse og ikke minst i forhold til apokatastasisteorien? Var dette noe Origenes selv hadde funnet på, og hva skjedde egentlig etterpå? Vi vet at Origenes ble kjetterdømt, men var han alene om denne skjebnen og hvordan gikk det med teorien om alle tings gjenopprettelse? Jeg kommer ikke til å gå inn i en dyp analyse av en rekke personer eller teologiske trekk ved kirkehistorien, men jeg vil kort si noe om likheter og ulikheter med Origenes' tankegang hos noen utvalgte personer samt nevne noen linjer og interessante bemerkninger i tida etter han levde.

Den første skikkelsen jeg vil nevne i denne sammenhengen er en kirkefader som i sin ettertid har blitt sett på som dogmatikkens far, nemlig Ireneus. Ireneus levde noe tidligere enn Origenes (f.ca.125 - d.ca.203) og var hovedsakelig knyttet til Lyon der han var biskop. Grunnen til at jeg velger å nevne Ireneus her er at han og Origenes på noen områder kan sammenlignes da det finnes likheter i deres helhetstanke, samtidig som det blir tydelig at de velger ulikt i arbeidsmetode og -fokus. Selv om Ireneus vokste opp et halvt århundre før Origenes, og på en annen plass, er det flere likhetstrekk i det miljøet de vokste opp i. Begge kjente godt til hellenistisk kultur og tradisjon og de gnostiske ideene påvirker dem begge i større eller mindre grad. Selv om det kanskje er flere ulikheter enn likheter mellom Ireneus og Origenes vil jeg allikevel nevne han og noen av de likhetstrekkene vi finner. Både Ireneus

og Origenes deler synet på gnostikernes menneskeklasselære og tanken om Guds forsyn for menneskene på jorda. Ireneus har også et helhetssystem som innebærer en begynnelse, et liv og til slutt en ende lik det som var i begynnelsen, men ulikt Origenes er det andre faktorer i Ireneus' helhetssystem. Han deler for eksempel ikke Origenes' forståelse av syndefallet og mener at fallet skjedde med Adam og Eva og ikke som et resultat av en pre-jordisk hendelse. Andre grunnleggende forskjeller er at de to har ulik oppfatning av mennesket og dets legemlige vesen, noe som for Origenes kun er et midlertidig oppholdssted som et resultat av fallet. Ireneus på sin side har en sterkere forståelse av legemet som skapt i Guds bilde og som et mål for Guds frelsesplan⁸⁰. Det som imidlertid skiller de to mest fra hverandre, også i ettertiden, er hva de gjorde i sitt virke. Origenes var ikke opptatt av apologetikk og skrev som vi har sett motvillig *Contra Celsum*. Ireneus derimot befattet seg med den kristne tros dogmer og var med på å fastsette den kristne ortodoksien. Origenes på sin side ble kanskje mer oppfattet som en som hindret denne ortodoksien i å få fotfeste for raskt⁸¹. Jeg synes det er interessant å nevne Ireneus her fordi han til en viss grad deler Origenes' helhetlige tankemåte, selv om den for Ireneus ikke har et gnostisk utgangspunkt. Dette viser også hvordan de ulike kirkefedrene har blitt mottatt og fortolket i sin samtid og ettertid, og hvordan deres fokus, og så klart deres teologi, har fått betydning for hvilken posisjon de fikk i den videre historien.

Den andre jeg vil si litt om er Klemens av Alexandria. På samme måte som Origenes var også Klemens lærer ved katekumenerskolen i Alexandria, og fra omkring år 180 var han leder for den samme skolen. Klemens skal ha vært en svært innflytelsesrik teolog og skoleleder og selv om han var noe eldre enn Origenes (f.150-d.216) er det sannsynlig at de to kjente til hverandre. Grunnen til at jeg velger å nevne Klemens her er ikke bare nærheten i tid og sted og at de to teologene mest sannsynlig kjente til hverandre, men også fordi det er flere likhetstrekk i deres teologi og forståelse. På lik linje med Origenes har også Klemens en todelt forståelse av de kristne, de "enkle" som tror av frykt og de mer opplyste eller intellektuelle som tror av kjærlighet⁸². Om dette er en indikasjon på at Origenes er påvirket av Klemens eller motsatt, vites ikke, men man kan ikke utelukke at et bekjentskap mellom

⁸⁰ Jacobsen, *Kødets opstandelse*, 284.

⁸¹ Ibid. 20-21.

⁸² Se side 15 om adressatene for *Contra Celsum*.

disse to kan ha ført til påvirkning teologisk sett. En annen likhet mellom de to er det jeg nevnte ovenfor om det de gjorde med Paulusbrevene⁸³ der de satte dem tilbake i den kristne tradisjon, "renset" for gnostisk påvirkning. At begge gjorde dette tyder på at de to, i det minste på noen områder, hadde like tanker om sammenhengen mellom teologi og filosofi.

Når det gjelder synet på de siste tider, og for Origenes' del apokatastasis, ser vi også her klare likheter til Klemens av Alexandria. Også for Klemens er menneskets frie vilje et viktig anliggende selv om Guds pedagogiske oppdragelse av menneskene til slutt vil føre til at alle vender om til ham. Som et ledd i den pedagogiske planen inngår både straff og gode gjerninger, men utfallet av begge er frelse gjennom omvendelse fra ondt til godt.

For Klemens er apokatastasis bevegelse som en utvikling fra ikke-tro til tro, videre fra tro til kunnskap og fra kunnskap til kjærlighet. Dette fører til fred og hvile noe som er omtrent det samme som gjenopprettelse. Klemens setter ikke opp en fullstendig teori om alle tings gjenopprettelse på linje med Origenes, men han har et tankesett og en forståelse som legger til rette for at alle ting kan bli gjenopprettet ved tidens slutt. Dette viser at både Origenes og Klemens har flere betydelige likheter i forhold til både sjelens vei mot renselse og de terapeutiske og pedagogiske egenskapene til Gud⁸⁴.

Når vi ser nærmere på noen interessante personer i Origenes' nære tid og kontekst kommer vi ikke utenom den syriske filosofen og teologen Bardaisan av Edessa som jeg kort nevnte tidligere⁸⁵. Også Bardaisan var noe eldre enn Origenes (f.154 - d.222) og hadde mesteparten av sitt virke i Edessa, men vi finner likheter hos disse to som kan tyde på en eller annen form for kjennskap mellom dem. Ovenfor nevnte jeg at Bardaisan av Edessa har et liknende system inkludert apokatastasis som det Origenes har og han er den vi kjenner til som i størst grad presenterer et helhetlig system på linje med Origenes. Det som er interessant å spørre seg i møte med Bardaisan er at han levde noe før Origenes og er det da sannsynlig at det er han som er opphavet til teorien om apokatastasis?

⁸³ Se side 22.

⁸⁴ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*,148.

⁸⁵ Se side 13-14.

Origenes regnes som apokatastasisteoriens opphavsmann og det var han som ble kjetterdømt blant annet for denne teorien. Men er det sannsynlig at han alene har kommet fram til denne teorien uten noe som helst påvirkning eller innvirkning fra andre? Forskere har i den senere tiden sett at Bardaisan av Edessa, men også Klemens, muligens har hatt større betydning for teoriens fremvekst enn man har trodd tidligere. Bardaisan levde i et liknende miljø som Origenes og Klemens og utviklet en tanke om alle tings gjenopprettelse i møte med spesielt valentinianerne. På lik linje med Origenes vektla han menneskets frie vilje, samtidig som Guds allmakt og pedagogiske sans gikk over dette og ved tidens slutt ville gjøre en ende på ondskaper. Det er påfallende mange likheter mellom Bardaisan av Edessa og Origenes, men dessverre har vi få skrifter igjen etter den syriske filosofen og teologen. Det er vanskelig å konkludere med noe i denne sammenhengen da vi har for lite materiale til å fastslå det ene eller det andre. Noen mener imidlertid at Klemens kan ha en avgjørende rolle i denne sammenhengen da man ser for seg at han brakte Bardaisans teologi til Alexandria hvor så Origenes fikk kjennskap til den⁸⁶. Dette har vi ikke faste holdepunkter for å si, men vi har her å gjøre med tre ulike skikkelser som i omtrent samme tidsperiode deler mange av de samme tankene og forståelsene rundt tilværelsen og apokatastasis.

En fjerde og siste skikkelse det er interessant å nevne er Gregor av Nyssa. Gregor tilhørte en annen tidsperiode enn Origenes (f.ca.330 - d.395) og levde et noe annerledes liv. Han var godt utdannet innenfor både teologi og filosofi og han var også biskop for en periode. Hovedårsaken til at det i denne sammenhengen er interessant å nevne Gregor av Nyssa er at han på flere områder delte Origenes' tankesett og forståelse, mens utfallet for hans liv og ettermæle ble totalt annerledes enn hva det ble for Origenes.

Også Gregor av Nyssa har en forståelse av apokatastasis på linje med Origenes. Også han bruker Pauli ord i 1.Kor.15 som argument for alle tings gjenopprettelse og han sier blant annet at på samme måte som Adams fall førte til død for alle mennesker er Jesu soningsoffer på korset til liv for alle mennesker. Gregor deler også Origenes' forståelse av renselsen, at vi mennesker skal føres tilbake til Gud etter å ha gjort opp for det vi har gjort i livet på jorda. På lik linje med Origenes er det også for Gregor viktig med bibelsitater og henvisninger og Skriften er for dem begge den siste instans for sannheten. Som vi tidligere har sett var ikke

⁸⁶ Ramelli, *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*, 159.

dette bibelsynet et hinder for sammenblanding av teologi og filosofi⁸⁷ og Gregor gjorde også sitt for å gjøre kristendommen tilgjengelig og logisk for den intellektuelle og filosofiske delen av folket, og vi ser dette spesielt i argumentasjonen for apokatastasis⁸⁸.

Så langt ser det ut til at det finnes en rekke likheter mellom Origenes og Gregor av Nyssa, og det stemmer langt på vei. Det som imidlertid er interessant å merke seg er hvordan denne enigheten i teologi og filosofi skulle vise seg og gi totalt ulikt utfall for de to i ettertid. Som vi vet ble Origenes kjetterdømt på konsilet i Konstantinopel i 553, blant annet for apokatastasisteorien mens Gregors skjebne ble totalt motsatt. På Konsilet i Konstantinopel i 351 ble han hyllet som "rettroenhetens søyle", og da han døde i 395 var han en høyt respektert mann. Jeg har ikke mulighet til å gjøre et dybdestudium i Gregor av Nyssas teologi, men det er interessant å merke seg profilen og statusen de ulike teologene i oldkirken må ha hatt. Origenes ble altså kjetterdømt 158 år etter at Gregor ble hyllet for sin rettroenhet⁸⁹.

Før jeg går i gang med denne avhandlingens problemstilling og Origenes' bibelbruk vil jeg kort nevne et par interessante momenter jeg har sett i arbeidet med Origenes' system, teori og samtidig. I arbeidet med noen av disse teologene og filosofene har vi sett at Origenes på ingen måte var alene i sin forfektelse av apokatastasis og troen på alle tings gjenopprettelse, og at selv om han i nyere tid blir sett på som apokatastasisteoriens far er det mye som tyder på at det var flere som var delaktige i utviklingen av denne teorien. Det jeg imidlertid finner interessant med utgangspunkt i dette er hvordan og hvorfor utfallet ble så ulikt for de aktuelle teologene i ettertiden. Hva var årsaken til at Origenes og Bardaisan av Edessa ble kjetterdømt for sine meninger og teorier, mens Gregor av Nyssa og Ireneus som også forfektet mange av de samme tankene som Origenes og Bardaisan for ettertiden ble sett på som kirkens sanne lærere og "helte"? Jeg har ikke anledning til å gå veldig dypt inn på akkurat dette i denne avhandlingen, men det er interessant å merke seg disse teologenes ulike skjebne i kirkehistorien. Jeg nevnte ovenfor at disse fire hadde noe ulik retning og fokus i sitt teologiske arbeid, både filosofisk, doktrinalt og apologetisk. Var det disse nyansene eller

⁸⁷ Se s. 19.

⁸⁸ Ramelli, "Christian soteriology and christian platonism:...", 356.

⁸⁹ Som sagt er det ikke rom for et grundigere studium av Gregors teologi her og det er mulig at hans forståelse av blant annet apokatastasis endret seg med årene, men det er allikevel interessant å merke seg det forskjellige utfallet på disse tos ettermæle.

særtrekkene ved deres teologiske tilnærming som kombinert med tiden og strømmingene de levde i ble avgjørende for hvordan de for ettertiden ble tolket og forstått, eller var det helt andre grunner? Vi vet for eksempel at Origenes og apokatastasisteorien i nyere tid har fått mer fokus eksempelvis gjennom Karl Barths universalistiske teologi og i helt nylig med blant annet Rob Bells bok *Love wins*.

Å svare på disse spørsmålene krever muligens en avhandling eller to til, men jeg vil kort si litt om det vi vet fra tiden rundt konsilet i Konstantinopel i 553. At Origenes ble kjetterdømt hadde åpenbart flere årsaker, men det kan se ut til han i større grad ble brukt i en politisk sammenheng som representant for en gruppe enn at det var hans konkrete teori som ble avgjørende for dommen. Konsilet i Konstantinopel skapte et skille mellom monofysittene på den ene side og de som forfektet en radikal tonaturlære på den andre. Monofysittene trakk seg bort fra den ortodokse kirke på grunn av kjetterne og deres lære, noe keiseren ikke hadde sansen for. Han ønsket å samle monofysittene med den ortodokse kirke igjen og som et ledd i denne prosessen ble Origenes holdt fram som en representant og forbilde for de kjetterne som hadde en radikal forståelse av Jesu to naturer. Ved å kjetterdømme Origenes satte han samtidig et stempel på de radikale tonaturlærerne og ønsket på denne måten å skape en gjenforening av monofysittene med de ortodokse. Jeg kan ikke gå mer inn i dette nå, men det kan se ut til at Origenes' kjetterdom hadde større bakgrunn i politiske og kirkesamlende spørsmål enn konkret i hans eget system og teori.

Jeg har i dette kapitlet valgt å kommentere fire mer eller mindre kjente skikkelser omtrent fra Origenes' tidsperiode med den hensikt å vise at Origenes på ingen måte var den eneste som hadde tanker om et verdensbilde der apokatastasis var en naturlig del av helheten. Dette er med på å vise at også han og hans teologi ikke ble til i et vakuum, men i en kontekst med påvirkning fra kultur, samfunn og også andre teologer og filosofer.

3.0 Bibelbruk

Denne avhandlingens problemstilling har som siktemål å se på Origenes' bibelske argumentasjon for teorien om apokatastasis, å se om han bruker Bibelen og dens tekster i sin teologi og sitt helhetsbilde. Som jeg allerede har nevnt så finner jeg dette spørsmålet svært interessant spesielt i møte med bibeltekster som taler tydelig mot en slik teori⁹⁰. For å kunne behandle dette spørsmålet er det imidlertid noen faktorer som må være på plass for at vi skal forstå "hvem-hva-hvor" om Origenes. Det være seg hans bakgrunn både i tid og sted, hans ytre påvirkning fra kultur, tradisjon og samtidige teologer/filosofier, hans bibelsyn og filosofi-påvirkede teologi. Alt dette er deler ved og rundt Origenes' liv som var med på å forme han til den han var og kjennskap til disse delene og faktorene blir dermed avgjørende for vår forståelse av hvem han var og hva han mente. Dette har noe jeg valgt å bruke mye plass og tid på i de foregående kapitler og avsnitt da jeg ser det som en grunnleggende forutsetning for å forstå det vi i dette kapitlet skal gå nærmere inn på, teorien om at alle ting en gang skal bli gjenopprettet.

Innledningsvis nevnte jeg svært kort at Origenes i sin bibelargumentasjon legger stor vekt på Pauli ord i 1.Kor.15:28⁹¹. Dette er et vers som også blir brukt av flere av hans meningsfeller til å begrunne den samme teorien, men naturlig nok så bygger han ikke hele sin teori om apokatastasis på ett enkelt vers. Sammenhengen i hele kapittel 15 i 1.Kor. er viktig, men som jeg også tidligere har nevnt så har bibelreferanser og tilknytning til Skriften generelt stor betydning for Origenes noe som blir tydelig når man leser hans bøker⁹². Selv om 1.Kor.15:28 er et viktig vers for Origenes så er det også på sin plass å nevne flere av hans bibelreferanser nettopp for å vise bredden i hans argumentasjon og dybden i hans helhetssystem. Når Origenes gjør rede for sin forståelse av tilværelsen og spesielt de siste tider kommer det tydelig frem at vi her har å gjøre med et helhetlig og godt sammenvevd tankesett. Allerede når han snakker om skapelsen og de første tider trekker han linjer fremover gjennom livet på jorda og videre til apokatastasis. Dette viser hvor helhetlig han tenker og hvordan de ulike delene av hans system passer og er nødvendige sammen og dermed hvor vanskelig det er å skille dem fra hverandre og kun behandle én del. Og siden teorien om apokatastasis er en så

⁹⁰ Se s. 6.

⁹¹ Se s. 7.

⁹² Jeg vil i dette kapitlet hovedsakelig forholde meg til Origenes' *Om de første prinsipper* og vise til bibelreferanser og meninger som kommer til uttrykk der.

integreert del av hele hans system vil jeg i det foregående behandle bibelargumentasjon for denne teorien spesielt, men også for Origenes' helhetssystem generelt.

I boken *Om de første prinsipper* møter vi Origenes som gjør rede for mye av den kristne tros lære og vi kan kanskje si at denne boken er det nærmeste vi kommer en dogmelære fra Origenes⁹³. Som vi har sett tidligere var ikke Origenes den som i kirkehistorien er mest kjent for sine dogmer, det overlot han til andre mens han selv var opptatt av store linjer, helhet og filosofisk tilpasning av kristendommen⁹⁴. Når jeg sier at *Om de første prinsipper* er det nærmeste vi kommer en dogmelære så er det på bakgrunn av at Origenes i denne boken tar for seg en rekke trekk og faktorer ved den kristne tro og med retorikk og bibelsk tyngde viser hva han oppfatter som sant. De retoriske virkemidlene han bruker vises eksempelvis når han trekker fram (i følge han) vranglærere og grupper som har misforstått troens lære og innhold og "setter disse på plass" når han i fortsettelsen bruker en rekke bibelsteder for å underbygge sine egne standpunkt og meninger.

Origenes synes imidlertid ikke å gå inn i noen form for diskusjon eller samtale i *Om de første prinsipper* der han behandler eller kommentere eventuelt motstridende bibelsteder eller -tolkninger som eksempelvis taler om to utganger av livet, men han behandler de ulike temaene forholdsvis kortfattet og konsist. Jeg har tidligere nevnt at Origenes mye mulig behandler slike motstridende bibeltekster og -vers mer konkret i sine bibelkommentarer og at *Om de første prinsipper* dermed oppleves mer som en systematisk fremstilling med grundig bibelsk belegg. I forlengelsen av dette har jeg i arbeidet med denne boken og Origenes' tekster sett at det er noen kapitler og avsnitt som skiller seg ut med mer inngående beskrivelse av apokatastasis og helhetssystemet. På bakgrunn av dette har jeg i de videre avsnittene i denne avhandlingen valgt å bruke hovedsakelig *Bok 1 og 3*, samt noe fra *Bok 2* da jeg mener disse delene av *Om de første prinsipper* gir en dekkende og utførlig beskrivelse av de spørsmål jeg er ute etter å besvare.

⁹³ *Contra Celsum* kan nok også oppfattes som en dogmelære, men denne boken var i hovedsak et apologetisk skrift der Origenes svarte på konkret tiltale.

⁹⁴ Se s. 15 og 20.

3.1 Fra evighet

I Origenes' beskrivelse av de første tider og skapelsen har vi sett hvordan Gud fra evighet av har vært skapende og aktiv og hvordan han gjennom Visdommen har hatt forbilder av de rasjonelle skapningene før de ble skapt. Og i møte med Gud som skaper og den første tilværelsen som rasjonelle vesener blir vi presentert for en helhet som også omfatter det som skal skje til slutt, nemlig apokatastasis. For Origenes er det et poeng at begynnelsen og enden er lik, slik det var i begynnelsen slik skal det også være til slutt. Han skriver:

"For enden er alltid lik begynnelsen; derfor er det én ende for alle ting på samme måte som det er én begynnelse på alle ting, og slik det er én ende for mange ting som fra én begynnelse oppsto med ulikheter og variasjoner, vil de igjen bli gjenopprettet ved Guds godhet gjennom overgivelse til Kristus og enhet i Ånden, til én ende som er lik begynnelsen"⁹⁵.

Når Origenes videre skriver om de rasjonelle veseners eksistens og skapelse i Visdommen viser han til Salme 104:24 der det står: *Herre, hvor mange dine gjerninger er! Og alle har du gjort med visdom, jorden er full av det du bærer fram.* Han skriver:

"Og hvis alle ting er skapt i visdom, da, siden visdommen alltid har eksistert, har alle ting alltid eksistert i visdommen i form av en pre-figur eller pre-formasjon, alle ting som senere har mottatt substansiell eksistens"⁹⁶.

Origenes bruker verset i Salme 110 for å fremheve visdommens delaktighet i skapelsen, og for å underbygge denne tanken som for mange gir assosiasjoner til en platonsk tankegang med ideer og idéverdener viser Origenes til kong Salomo som skriver: *Det som har skjedd skal atter skje, og det som ble gjort skal gjøres på nytt. Intet er nytt under solen. Blir det sagt om noe: «Se, dette er nytt», har det likevel hendt i tidligere tider, lenge før oss⁹⁷.* At det ikke er noe nytt under solen tyder på at alt alltid har eksistert noe som igjen er et argument for at Gud alltid har vært skapende og at det ikke fantes en tid da han ikke skapte⁹⁸. Origenes

⁹⁵ *Om de første prinsipper*, Bok 1.6.2 (egen oversettelse).

⁹⁶ *Ibid.* Bok 1.4.5 (egen oversettelse).

⁹⁷ Fork.1:9-10.

⁹⁸ *Om de første prinsipper*, Bok 1.4.5.

finner i disse to bibelstedene dekning for sin platonsk-inspirerte tilblivelsestanke og det er dette som danner grunnlaget for resten av hans forståelse og helhetstanke. Videre knytter han skapelsen opp mot Det nye testamentet og Kristus og han trekker en linje til Johannesprologen⁹⁹ for å vise hvordan evangelisten vitner om at mennesket er skapt ved Ordets¹⁰⁰ delaktighet fra begynnelsen av, han skriver: "*for alle ting ble til av Gud gjennom Kristus*"¹⁰¹. Inkarnasjonen slik den blir vitnet om i Johannesprologen knytter også Guds plan fra skapelsen av sammen med Kristus og videre hans frelsesverk og danner et helhetsbilde som viser hvordan alt henger sammen med hverandre, noe som var et viktig poeng for Origenes. Også hos Paulus¹⁰² finner han bevis på Kristi medvirkning til alle tings skapelse og eksistens da alt er skapt *i Kristus og gjennom Kristus*¹⁰³. Det er tydelig at Skriften for Origenes ikke opptrer i to adskilte testamenter eller i historiske deler og fortellinger som ikke henger sammen med hverandre, men i en helhet som tydeliggjøres ved at han på den måten vi nå har sett henter tekstvitner og referanser til skapelsen fra ulike deler av Skriften.

3.2 Livet på jorda

Når vi så kommer til den andre skapelse og de rasjonelle veseners ikledning av legemer her på jorda ser som sagt Origenes på denne tilværelsen som noe midlertidig, som et oppholdssted der vi mennesker går gjennom en prosess som sammen med tiden etter døden skal føre til tilbakevending til de pre-jordiske tilstander¹⁰⁴. I sammenheng med livet på jorda og hva som skjer etterpå skriver Origenes en del om legemet og sjelen. Dette er et punkt ved Origenes' system som tilsynelatende ser ut til å være litt usikkert på den måten at det virker som han ikke er helt overbevist om hvordan det kommer til å bli, men vi skal se litt nærmere på hva Origenes sier om akkurat dette litt senere. Origenes ser for seg livet på jorda som en renselsesprosess der vi gjennom oppdragelse, straff og belønning føres mot fullkommenheten som vil skje når døden, den siste fiende, er bekjempet. Som vi også har sett er dette en prosess som for mange vil ta lang tid, ja opptil flere æoner¹⁰⁵. Origenes

⁹⁹ Ibid. Bok 1.7.1 (Joh.1:1-3).

¹⁰⁰ Her underforstås det at *Ordet* og *Visdommen* viser til samme skikkelse og at disse titlene i NT-tradisjon ble brukt på Kristus.

¹⁰¹ *Om de første prinsipper*, Bok 1.7.1.

¹⁰² Kol.1:16-18.

¹⁰³ *Om de første prinsipper*, Bok 1.7.1.

¹⁰⁴ Begrepet "pre-jordisk" blir ikke brukt av Origenes, men jeg bruker det i denne sammenhengen da jeg finner det dekkende for å beskrive tiden før syndefallet og dermed tiden før denne verden ble skapt.

¹⁰⁵ Se s. 26.

skriver noe om menneskenes opplevelse av denne prosessen og det kan kanskje beskrives med uttrykket "som man reder, så ligger man". Om denne oppdragelsen viser han blant annet til 5.Mos.28:22, 28, 29 hvor det i tydelige ordelag skildres hvordan Herren skal straffe og pine menneskene, men Origenes skriver her om Gud som "den gode legen" som gjør hva som må til for å gjøre mennesket frisk. Han skriver at noen sykdommer krever medisin eller vonde kurer, andre igjen innebærer operasjon mens noen sykdommer til og med må brennes ut¹⁰⁶. Det menneskene må gjennomgå er altså i samsvar med det dem har gjort, men mennesket straffes ikke bare for å straffes for etter straffen er man ren. Han henviser til profeten Jeremia¹⁰⁷ som også gir oss detaljerte beskrivelser av menneskenes pinsel og tvang fra Gud og i 25:27-28 ser vi hvordan menneskene tvinges til å drikke av "vredens vin". Origenes skriver videre:

"I dette verset er det en trussel som sier at hvis noen nekter å drikke skal de ikke bli renset, hvilket betyr at Guds vrede og hevn fører til sjelens renselse"¹⁰⁸.

Vi ser her en link til oppdragelsen av menneskene som til slutt vil medføre alles omvendelse og hvordan Gud i denne oppdragelsen opptrer som "den gode pedagogen". Fra Jesaja 50:11 og 66:16 leser vi profetens skildringer av situasjoner der menneskene pines av flammende brannpiler de selv har tent. For Origenes betyr dette at ilden ikke har eksistert før oss eller er tent av noen andre enn oss, men at det er vi selv som tenner den flammen vi skal brennes med¹⁰⁹. Dette viser til det vi har sett tidligere om at vi skal straffes alt etter våre meritter, altså en dom etter det enhver fortjener.

Origenes viser også til Det nye testamente og blant annet til 1.Kor. 3 der Paulus i vers 11-13 sier hvordan menneskenes grunnvoll på Herrens dag skal prøves med ild, dette for å se hvor godt deres fundament og byggverk er. Disse versene blir i sammenhengen brukt av Paulus som advarsel og oppfordring til menigheten i Korint om å ha Kristus som fundament og rettesnor i livet. Origenes viderefører dette og bruker Pauli ord om ilden på Herrens dag som forklaring og konstatering på hvordan vi alle skal stå til rette for det vi (ikke) har gjort og for

¹⁰⁶ Om de første prinsipper, Bok 2.10.6.

¹⁰⁷ Jer.25:15, 16, 27,28.

¹⁰⁸ Om de første prinsipper, Bok 2.10.6.

¹⁰⁹ Ibid. Bok 2.10.4.

hvor vi har hatt vårt fokus i livet¹¹⁰. Bakgrunnen for denne prøvelsen og hele poenget med oppdragelsesprosessen forklarer Origenes med blant annet å henvise til tre av Paulus' brev¹¹¹ og et vers fra Jesaja¹¹². I disse tekstene skrevet til ulike menigheter blir vi vitne til noe av Paulus' fremtidstanker og håp for de kristne og hos Jesaja får vi en konkret beskrivelse av hva som skjer med menneskene i Guds oppdragelse av dem. Paulus skriver hvordan vi alle er skapt av Gud i Kristus og hvordan vi en dag skal nå frem til en enhet i troen på Kristus da alle kne skal bøye seg og bekjenne at Jesus Kristus er Herre, og Jesaja sier at "Herren skal vaske skitten av Sions døtre". Disse fire bibelstedene danner et bilde av formålet med den jordiske tilværelsen som ble opprettet som et resultat av syndefallet, at menneskene skal renses for sine synder og føres tilbake til enheten de en gang hadde med Gud.

3.3 Apokatastasis

Hvordan Origenes forstår den siste dag eller Herrens dag vites ikke, heller ikke om det er en periode eller om det er dagen da alle synder er sonet og døden utslettes, men han sier en del om hva som skjer i de siste tider og hvorfor det blir som det blir. Og det er naturlig nok i møte med de siste tider og enden at teorien om apokatastasis, alle tings gjenopprettelse, og denne avhandlingens problemstilling virkelig kommer til uttrykk. Origenes har også i denne sammenhengen flere bibelreferanser som belyser hans syn og jeg velger å vise til noen av dem for å se hvordan han tenker og argumenterer.

Den første bibelhenvielsen jeg vil trekke fram er Salme 110:1. For Origenes er bekjempelsen av den siste fiende en svært sentral del av Guds gjenopprettelse og døden som den siste fiende og resultat av syndefallet er det siste hinderet for gjenskapelsen av den pre-jordiske tilstanden. I dette salmeverset leser vi hvordan salmisten skriver om fiender som skal legges under sin herres føtter, og Origenes tenker dette veldig konkret opp mot den siste fiende som gjennom Kristus skal bekjempes av Gud. Denne fienden skal legges som skammel under Guds føtter slik at hele skapningen gjenopprettes, eller som sitatet hentet fra Johannes åpenbaring sier" og døden skal ikke være mer"¹¹³. Som jeg nevnte tidligere er ikke døden for Origenes personifisert i form at djevelen på en slik måte at

¹¹⁰ Ibid. Bok.2.10.4.

¹¹¹ Kol.1:16-18, Ef.4:13, Fil.2:10-11.

¹¹² Jes.4:4.

¹¹³ *Om de første prinsipper*, Bok 1.6.1.

djevelen som rasjonelt vesen skal dø¹¹⁴, men djevelens egenskaper som fører til død skal opphøre¹¹⁵. Dette innebærer at all ondskap, smerte og død blir borte uten at det har gått på bekostning av noen av de rasjonelle vesener da det er egenskapene, synden, som fjernes. Dette igjen vil også kunne føre til djevelens frelse da de definerende egenskapene av å være djevel er borte og det rene rasjonelle vesenet er igjen. Henvisningen til Salme 110 setter Origenes i sammenheng med 1.Kor.15 som er det avgjørende kapitlet i hans forståelse av de siste tider og gjenopprettelsen og vi kan si at versene 25-28 er dekkende som en oppsummering av Origenes' apokatastasistanke¹¹⁶:

"For han skal være konge helt til Gud har lagt alle fiender under hans føtter. Den siste fienden som blir tilintetgjort, er døden. For alt la han under hans føtter. Når det står alt, er det klart at Gud er unntatt. Det er jo Gud som legger alt under ham. Men når alt er underlagt ham, skal også Sønnen selv underordne seg Gud, som har lagt alt under ham, og Gud skal være alt i alle".

Her ser vi tydelig sammenhengen til Salme 110 der døden som den siste fiende sammen med alle andre fiender skal underlegges Guds føtter og hvordan Gud skal bli alt i alle når vi, Kristus inkludert, er underlagt han. Origenes skriver at dette innebærer alle mennesker da vi i kraft av å være syndere er fiender av Gud, men at vår underkastelse og oppdragelse også er det som frelser oss, slik salmisten skriver i Salme 62:1¹¹⁷. I fortsettelsen av dette kommenterer Origenes det vi tidligere har nevnt at begynnelsen og enden skal være lik. For på samme måte som alt var samlet i begynnelsen på samme måte skal alt samles ved enden, og slik folket ble spredt ut og gjort forskjellige på grunn av syndefallet skal de ved gjenopprettelsen samles sammen til den enheten og likheten de hadde fra skapelsen av¹¹⁸. Denne samlingen eller gjenopprettelsen av alle skjer som et resultat av det som står i 1.Kor.28: at *Gud skal være alt i alle*. Hvis Gud er i menneskene så er synd og død borte da Gud ikke tåler synd og sammen med opphøringen av synd og død forsvinner også jorden og de menneskelige legemer som var skapt nettopp som et resultat av syndefallet og menneskenes vei bort fra Gud. Selv om Origenes gir stor tyngde til 1.Kor.15 så viser han også

¹¹⁴ Se s. 27-28

¹¹⁵ *Om de første prinsipper*, Bok 3.6.5.

¹¹⁶ Origenes refererer hele 17 ganger kun til 1.Kor.15:28 i *Om de første prinsipper*.

¹¹⁷ *Om de første prinsipper*, Bok 1.6.1.

¹¹⁸ Ibid. Bok 1.6.2 (se også s.37).

til andre tekster av Paulus, eksempelvis Rom.8:21 der Paulus skriver noe om skapningens frigjøring fra slaveriet under forgjengeligheten og den friheten de da skal få i herligheten. I sammenheng med vers 21 viser også Origenes til sammenhengen i vers 19-23 som alle viser til menneskets lengsel etter frigjøring. Slaveriet under forgjengeligheten er syndefallets konsekvenser og livet iført jordiske legemer under Guds oppdragelse, men i og med den siste fiendes bortfall skal alle igjen få del i herlighetens frihet¹¹⁹.

Den nye tilværelsen, eller tilbakevendingen til den opprinnelige, finner Origenes ulike skrifreferanser til. Han skriver blant annet at han tolker profetens ord i Jesaja 65:17 om den nye himmel og den nye jord som en referanse til gjenopprettelsen selv om han ikke ser for seg en ny jord i fysisk forstand som en erstatning for dagens¹²⁰. Fra verset hos Jesaja trekker Origenes et par linjer fremover og inn i Det nye testamentet der han viser til evangelisten Johannes. I kap.17 finner vi Jesu såkalte "yppersteprestelige bønn" der Jesus ber for de troende og Origenes viser spesielt til vers 20 og 21 der Jesus ber om enhet og de troendes del i Gud. Videre henviser han til Paulus' brev til Efeserne der vi leser om de ulike nådegaver og utrustninger vi har fått som til slutt skal føre til alles enhet i troen på Guds Sønn¹²¹. Denne enheten er gjenopprettelsen da alt skal føres tilbake til slik det en gang var slik at de siste tider blir lik de første.

3.4 En åndelig kropp

Jeg nevnte i begynnelsen av kapitlet at det ser ut til at Origenes kanskje er litt usikker i spørsmålet om hva som skjer i menneskenes oppstandelse, om vi står opp som nyskapte legemer eller om det kun er sjelen som står opp. Paulus skriver i sine brev både om en åndelig kropp som skal oppstå, men også at det forgjengelige som døde skal stå opp i uforgjengelighet, men hvordan skal vi forstå dette? Origenes bruker ulike bibelsteder for å belyse denne saken selv om han ikke konkluderer skråsikkert. Som vi har sett flere ganger har Origenes et dualistisk syn på mennesket med et tydelig skille mellom kropp og sjel¹²². Kroppen i fysisk legemlig forstand er et midlertidig oppholdssted for sjelen i oppdragelsesprosessen og var ikke en del av den første skapelsen. Gjenopprettelsen og

¹¹⁹ Ibid. Bok 1.7.5 (Latin).

¹²⁰ Ibid. Bok 1.6.2 (Latin).

¹²¹ Ibid. Bok 1.6.2 (Latin).

¹²² Se s. 24-25 og 36-37.

tilbakevendingen "til begynnelsen" skulle dermed innebære at alt det jordiske og syndige ble borte mens den rensede sjelen alene vendte tilbake. utfordringen i dette spørsmålet kommer imidlertid i møte med Pauli ord om oppstandelsen fra de døde og nyskapelsen. Origenes viser til noen av de samme tekststedene jeg har vist til ovenfor, blant annet til Joh.17:21, og han sier at vi skal gå fra å være noe som ligner på Gud til å bli ett med Gud:

"Her virker det som likheten handler om, hvis vi kan si det slik, å nærme seg, fra å være noe som likner til å bli noe som er likt, og dette betyr utvilsomt at ved fullendelsen eller enden skal Gud bli alt i alle"¹²³.

Vektleggingen av 1.Kor.15:28 gir tydelige retningslinjer også til Origenes' forståelse av det jordiske legemet. Som jeg tidligere nevnte er ikke en syndig jordisk kropp forenlig med en hellig "ikke-jordisk" Gud, derfor er det vanskelig å se for seg apokatastasis og tilbakevending til de pre-jordiske tilstander iført et (nyskapt eller ikke) legeme. Og når Jesus i Joh.17:21 sier at vi skal bli ett med ham og Faderen tolker Origenes det som enda et bevis på at gjenskapelsen vil innebære udødelige skikkelser, altså ikke-legemlige¹²⁴.

Samtidig blir det i *De første prinsipper* klart at Origenes holder alle muligheter åpne for at den allmektige Gud kan skape noe nytt og at vi ikke kjenner alle hans tanker og veier. Det samme kapitlet i 1. Korinterbrev som er viktig for Origenes i forbindelse med apokatastasis er også viktig når han tar for seg oppstandelsen, men da spesielt vers 44. Her skriver Paulus at det skal oppstå en åndelig kropp og Origenes spør seg hva denne "åndelige kropp" innebærer. Det første han konstaterer er at denne åndelige kroppen svarer til egenskapene det skrives om i 2.Kor.5:1, nemlig en evig bolig som ikke er gjort med menneskehender¹²⁵, og Origenes har svært høye tanker om denne boligen, den åndelige kroppen. Han skriver at den må være så flott at mennesket ikke kan tenke seg til hvordan det skal være, og han beskriver den åndelige kroppens storhet ved å vise til 1.Kor.2:9: *...det som ikke kom opp i noe menneskehjerte...* Men Origenes sier også at vi ikke kan utelukke at våre legemer slik vi kjenner dem i dag ved Guds allmakt kan bli omformet til å passe inn i beskrivelsen av den

¹²³ *Om de første prinsipper*, Bok 3.6.1.

¹²⁴ *Ibid.* Bok 3.6.1.

¹²⁵ *Ibid.* Bok 3.6.4.

åndelige bolig¹²⁶, noe som også vil innebære at det forgjengelige ved legemet opphører. Origenes ser for seg en mulighet der også legemet går gjennom en prosess fra en tilstand der den ikke kjenner Gud og til en åndelig tilstand i trå med skaperens ønske¹²⁷. I dette spørsmålet kan vi si at Origenes konkluderer på følgende måte: Gud har skapt to universelle naturer én synlig og legemlig, og én usynlig og ulegemlig. Begge disse gjennomgår forandringer alt etter hva Guds måtte ønske og Origenes viser til Amos¹²⁸ når han sier at Gud kan skape og forme alle ting.

¹²⁶ Ibid. Bok 3.6.4.

¹²⁷ Ibid. Bok 3.6.6.

¹²⁸ Ibid. Bok 3.6.7. (Amos 5:8)

4.0 Konklusjon

I denne avhandlingen har jeg hatt som siktemål å få en bedre forståelse av kirkefader Origenes med hovedsakelig henblikk på om han argumenterte bibelsk for noe av det han er best kjent for nemlig apokatastasisteorien. Poenget med avhandlingen har ikke vært å gi en biografisk fremstilling eller historisk oversikt over Origenes, men både biografiske og historiske trekk har vært nødvendige å ta med for å tilegne seg grunnleggende kunnskap om ham som igjen danner et viktig bakteppe for vår forståelse av apokatastasisteorien. For oss som lever så distansert fra hans tid, kultur, tradisjon og religion er kjennskap til hans historiske kontekst og filosofiske tilknytning helt avgjørende for å forstå hvordan Origenes tenkte og forsto sitt helhetssystem hvor apokatastasis er en sentral del.

Vi har sett at Origenes omtales som en av oldkirkens mest lærde menn med store mengder kunnskap på ulike fagfelt. Med en kristen oppvekst som utgangspunkt ble Origenes videre formet i møte med forfølgelse og martyrskjebne for mange i hans kirke. Skole og utdanning innenfor retorikk og filosofi gjorde Origenes kvalifisert innenfor ulike disipliner noe han i det følgende ønsket å sammenfatte da han anså kristendommen for å være den ultimate filosofi. Han ville gjøre troen spiselig for de lærde greske filosofer. Origenes' arbeid med dette medførte ikke apologier eller formaninger, men han utarbeidet et helhetlig og omfattende system som med en platonsk struktur satte den kristne tro inn i en filosofisk sammenheng. Origenes hadde som mål å forene tro og filosofi og på mange måter må vi kunne si at han lyktes med det, hvert fall om man tar utgangspunkt i hans helhetlige tankegang. Som vi også har sett gikk ikke dette upåaktet hen og beskyldninger om for stor platonsk tilknytning og reduksjon av Guds allmakt har hengt ved Origenes siden. Kjetterdommen i 552 ble kirkens offentlige uttalelse på Origenes' system og teologiske forståelse og hans meninger ble i århundrer tolket ut fra dette kjetterperspektivet selv om det kanskje var mer politiske strømninger som var bakgrunnen for dommen. Origenes er imidlertid ikke den siste som tenkte på denne måten og teorien om apokatastasis har tidvis fått både tilslutning og oppblomstring i ulike kretser.

Når det så er tid for å svare på problemstillingen jeg har hatt for øye i denne avhandlingen må vi spørre om Origenes argumenterer bibelsk for sin teori om apokatastasis. Mitt svar på det spørsmålet er helt klart ja og jeg mener det siste kapitlet i denne avhandlingen

underbygger det svaret. Som jeg har nevnt flere ganger er bibelreferanser og tekstvitner viktig for Origenes i hans arbeid og apokatastasis som en del av hans helhetssystem er intet unntak. Med et bredt referansespekter fra ulike bøker både i Det gamle og Det nye testamentet begrunner og knytter han sine teorier og forståelser opp mot den kristne tros største autoritet, nemlig Skriften. I møte med sine motstandere går han ikke i *Om de første prinsipper* inn i lange og innviklede debatter, men nøyer seg med konkrete og systematiske forklaringer rotfestet i bibelske tekster. På denne måten kan Origenes fremstå nesten konfliktsky i det han ikke har et mål om å vinne en diskusjon, men heller bruker tid på å forklare og begrunne sine meninger. Man kan spørre seg hvorfor han velger nettopp denne fremgangsmåten, men resultatet er at han på mange måter fremstår ryddig og konkret. Mot denne måten å fronte et syn på kan man si at han vrir seg unna noe av den kritikken han blir stilt ovenfor, noe som i andre rekke kanskje kan tale mot hans fordel i en forsvarssituasjon. Et rent hypotetisk spørsmål man kan stille er om hvorvidt Origenes hadde blitt kjetterdømt hvis han hadde hatt muligheten til å forklare seg eller hadde hatt en annen fremgangsmåte i argumentasjonen for sitt tankesett.

Jeg vil også nå mot slutten trekke inn avhandlingens overskrift som jeg har hentet fra Johannes åpenbaring. At døden ikke skal være mer er selve essensen i apokatastasisteorien. For mange handler teorien om alle menneskers frelse og at den evige fortapelse ikke finnes, men gjenopprettelsen handler om at den siste fiende, døden, skal bekjempes og overvinnes, og som et resultat av dette vil alle de rasjonelle vesener tilbakeføres til den tilstanden de en gang var i før fallet og verken død eller evig fortapelse skal finnes mer.

Helt til slutt vil jeg si noen ord om hva jeg sitter igjen med etter denne avhandlingen av tanker og refleksjoner for videre arbeid og studium. Jeg nevnte i avsnittet om *Noen andre* at Origenes' skjebne i kirkehistorien sammenlignet med noen av hans meningsfeller er interessant å merke seg, og det hadde vært spennende å se om det var spesielle mønster eller hendelser som gjorde seg gjeldende i de ulike teologenes sprikende ettermæle. Og selv om Origenes og apokatastasisteorien ble kjetterdømt så har ingen av dem blitt glemt og fra tid til annen har de blitt kommentert og videreutviklet. Hvordan har da apokatastasis overlevd etter fordømmelsen i 553 og hvilken posisjon har den egentlig i dagens kirkelige landskap?

5.0 Litteratur

Falkenberg, R. og Anders-Christian Jacobsen, red. *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum*. København: Forlaget ANIS, 2004.

Greer, Rowan A. Introduction to *Origen, an exhortation to martyrdom, prayer and selected works*. New York: Paulist Press, 1979.

Heyerdahl, Grete B. "Origenes". Side 184-195 i *Vestens Tenkere*. Red. T. B. Eriksen. Oslo: Aschehoug, 1993.

Jacobsen, A-C. *Kødets opstandelse*. København: Forlaget ANIS, 2002.

Louth, A. *The Origins of the Christian Mystical Tradition*. New York: Clarendon Press - Oxford, 1981.

Luthersk Kirketidende. Nr. 16, 14. september 2012, 147. Årgang

Origenes *On first principles*, oversatt og redigert av G.W. Butterworth. Gloucester, Mass. Peter Smith, 1973.

Ramelli, Ilaria L. E. "Christian soteriology and christian platonism: Origen, Gregor of Nyssa, and the Biblical and Philosophical Basis of the Doctrine of Apokatastasis", i *Vigiliae Christianae* 61. 2007, pp. 313-356.

Ramelli, Ilaria L. E. (2009). *Origen, Bardaisan, and the Origin of Universal Salvation*. Harvard Theological Review, 102, pp 135-168 doi:10.1017/S0017816009000728.

Trigg, Joseph W. *Origen*. London and New York: Routledge, 1998.

